

Van massalijn naar marketing. Over het populisme van de SP

De politiek is verworden tot een bezigheid van de intellectuele middenklasse. Wij hechten aan contacten met ‘gewone mensen’. Wij luisteren, doen wat met hun problemen..., maar wij pakken het gestructureerd aan. Ik kan echt verschrikkelijk kwaad worden als dat populisme wordt genoemd.

Jan Marijnissen in *GroenLinks Magazine*, mei 1994

Aan de vooravond van de Tweede Kamerverkiezingen in mei 1994 wilde de SP-leider Jan Marijnissen niets weten van de aanduiding ‘populistisch’ voor zijn partij. De SP gaf uiting aan gevoelens van onvrede en protest die in de samenleving voorkomen, maar deed dat niet klakkeloos, als een doorgeefluik. ‘Wij zijn een volkse partij en daar schamen we ons niet voor’, aldus Marijnissen:

Er wordt vaak gesuggereerd dat wij met een bezem de straat op gaan en daar opvattingen bij elkaar harken om die vervolgens in gemeenteraden en de Tweede Kamer te laten horen. Dat is in strijd met de werkelijkheid. We zijn geen megafoon van de straat. We filteren de opvattingen die we tegenkomen, en toetsen die aan onze uitgangspunten. Zonder die toets zouden we een populistische partij zijn.¹

Heeft Marijnissen gelijk met zijn opvatting dat de SP niet populistisch is? Het antwoord hangt vanzelfsprekend af van wat er met die term wordt bedoeld. Wat hij eronder lijkt te verstaan, zou beter ‘opportunistisch’ kunnen worden genoemd: het volk zijn zin geven, wat het ook wil. Wanneer in dit boek daarentegen over populisme wordt gesproken, gaat het over het centraal stellen van de tegenstelling tussen volk en elite, met inbegrip van de direct-democratische staatkundige voorstellen om die kloof te overbruggen (zie hoofdstuk 1). Met deze omschrijving van het populisme als uitgangspunt zal in dit hoofdstuk worden betoogd dat de SP zich inderdaad lange tijd populistisch heeft opgesteld, zij het op haar eigen manier, in een linkse variant. Anders dan de meeste populistische partijen beriep de partij zich aanvankelijk niet alleen op ‘het volk’ maar ook op de arbeidersklasse; in de

door haar gebezigde term de ‘gewone man’ vielen deze categorieën tot diep in de jaren tachtig eigenlijk samen.

Ideologische evolutie van de sp: afscheid van Mao, Lenin en Marx

De wortels van de sp liggen in de maoïstische beweging in Nederland, die in het midden van de jaren zestig ontstond als gevolg van een diepgaand conflict tussen de twee communistische grootmachten: de Sovjet-Unie en de Volksrepubliek China. Van de Communistische Partij van Nederland (CPN) maakte zich een aantal Peking-georiënteerde leden los, die hun eigen partijtjes oprichtten. Soms gingen die samen, maar nog vaker vielen ze uit elkaar. In 1970 kwam de Kommunistische Eenheidsbeweging Nederland (marxistisch-leninistisch) tot stand, maar ook dit clubje bezweek spoedig aan interne tegenstellingen. Al na een jaar of anderhalf scheidde de ‘proletarische’ vleugel zich af en richtte deze de Kommunistische Partij Nederland (marxistisch-leninistisch) op (KPNml) – op alternatieve wijze geschreven volgens de regels van de in die tijd in linkse kringen in zwang zijnde progressieve spelling. Omdat deze benaming nogal sektarisch overkwam, werd deze in oktober 1972 gewijzigd in Socialistische Partij (sp).

Aanvankelijk beriep de sp zich op het marxisme-leninisme, ‘verrijkt met het denken van Mao’. Naast Marx en Lenin beschouwde de partij de ‘grote roerganger’ Mao Zedong met zijn in het *Rode Boekje* vastgelegde ideeën als lichtende voorbeeld. De partij had diepe bewondering voor de voorzitter van de Chinese communistische partij. ‘Geniaal in zijn eenvoud, eenvoudig in zijn genialiteit’, zo roemde het partijblad *de Tribune* hem.² Na Mao’s dood in 1976 hield de verheerlijking echter snel op. Zijn in het Nederlands vertaalde publicaties werden niet langer in *de Tribune* aangeboden en zijn naam verdween uit de kolommen. De sp richtte zich voortaan uitsluitend op Marx en Lenin, met nog steeds als doel de omvorming van Nederland tot een socialistisch land. Aan het kapitalistische systeem van onderdrukking en uitbuiting moest een rigoreus einde worden gemaakt door het afschaffen van het particuliere eigendom van de productiemiddelen. Na de revolutie zou het volk ‘de rechtmatige eigenaar’ worden van de grote concerns als Philips en Shell, banken en verzekeringsmaatschappijen, de pensioenfondsen en de geneesmiddelenindustrie, maar ook van woningen, grond en gezondheidszorg.³

In de politieke praktijk van alledag slaagde de sp er tot op zekere hoogte in, mede door de ‘demaoïsatie’, zich wat van haar sektarische imago te ontdoen. Bij de raadsverkiezingen won zij hier en daar zetels, maar bij de Tweede Kamerverkiezingen kwam ze steeds adem tekort (zie tabel 1). Toen ook in 1989 de landelijke electorale doorbraak uitbleef, besloot de sp tot een nieuwe aanpak. Als gevolg van de deconfiture van het communisme in Oost-Europa en de Sovjet-Unie gingen daarbij enkele leninistische dogma’s voor de bijl. De partij wenste lessen te trekken uit de mislukking van het ‘reëel bestaande socialisme’, dat overigens altijd op haar sympathie had kunnen rekenen, ook al werd dat toen ontkend.⁴ In 1991 werd het

begrip marxisme-leninisme geschrapt, omdat het te veel verwarring zou wekken. Volgens partijleider Marijnissen was 'het etiket langzamerhand als een molensteen om onze nek gaan hangen'.⁵ Marx bleef nog wel in ere. Het partijcongres besloot het politieke gedachtegoed uitsluitend aan te duiden met het begrip 'socialistisch'. De sp koerste nog altijd aan op een socialistische samenleving, zij het dat zij het aantal te socialiseren sectoren beperkte tot grote bedrijven en banken. De transformatie werd in maart 1993 afgerond met een geringe naamsverandering: de Socialistiese Partij ging toen Socialistische Partij heten.⁶

Van de socialistische heilsverwachting is tegenwoordig weinig of niets meer over, na een derde ideologische facelift aan het einde van de jaren negentig. Geheel onverwacht kwam dat niet, aangezien in de programma's voor de Tweede Kamerverkiezingen al sinds 1994 de term 'socialisme' niet meer voorkwam (behalve wanneer de partijnaam voluit werd geschreven). In het beginselprogram *Heel de mens*, dat het partijcongres in 1999 aannam, stelde de sp expliciet dat het socialisme geen blauwdruk is voor een toekomstige samenleving, noch een 'heilsprofetie, die volstaat met de belofte dat het achter de horizon allemaal beter zal zijn'. De partij beschouwde zichzelf nog wel op weg naar een 'betere wereld', maar had daarbij de notie van het socialisme als eindpunt van de geschiedenis verlaten.⁷ Bovendien werd het centrale leerstuk van de socialistische ideologie, de vergemeenschappelijking van de productiemiddelen, in de beginselverklaring vervangen door een morele invulling: onder socialisme verstond de sp vanaf toen 'menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit'.⁸

Na de demaoïsatie en deleninistatie was nu de socialistische aartsvader Marx aan de kant gezet. Volgens partijsecretaris Tiny Kox was de opknappbeurt nodig 'om een brug te slaan naar mensen die in het verleden wellicht goede gronden hadden om zich niet bij ons aan te sluiten'. De sp was 'nooit opgericht om klein te blijven en dus hebben we welbewust gewerkt aan een visie die door heel veel mensen omarmd kan worden'.⁹

Vanuit deze invalshoek is het logisch dat de sp in dit proces van ideologische vernieuwing ook de revolutie afvoerde, want een gewelddadige omwenteling als onontkoombaar beschouwen, komt de populariteit van een organisatie in Nederland natuurlijk niet ten goede. In het voetspoor van Marx, Lenin en Mao had de sp aanvankelijk geen geloof in een vreedzame overgang naar het socialisme. 'Politieke macht komt uit de loop van een geweer', zo had Mao kernachtig gesteld.¹⁰ De heersende kapitalistenklasse zou zich immers met alle geweld tegen haar onteigening verzetten, dat had het lot van de marxistische president Allende in Chili in 1973 nog eens ten overvloede aangetoond.

Niettemin raakte de revolutie in de sp op de achtergrond, mede omdat het de mensen kopschuw zou maken, aldus de advocaat Bob Ruers, een partijlid van het eerste uur: 'Je moet uitgaan van de mensen, dus niet reppen over de revolutie. Veel mensen begrijpen dat niet. Je zult heel praktisch moeten zijn. Hardlopers zijn doodlopers.'¹¹ Toch was zijn partij er in 1990 nog van overtuigd dat er voor een principiële wijziging van de machtsverhoudingen in Nederland een 'langdu-

rige, intensieve strijd' nodig zou zijn.¹² In het nieuwe beginselprogram van 1999 was dit militante perspectief evenwel geheel verdwenen. De sp ging nu niet verder dan dat zij strijd wilde voeren 'voor het verwerklijken van alternatieven voor de korte en de langere termijn'.¹³

Deze globale schets laat zien dat de sp in de afgelopen veertig jaar haar beginselen op cruciale momenten tegen het licht heeft gehouden om te bezien wat hun betekenis of relevantie was. Daarbij zag zij er niet tegenop om afstand te doen van bepaalde dogma's wanneer die een barrière vormden voor het aanspreken van nieuwe doelgroepen en daarmee voor electorale groei. De partij werd gaandeweg gematigder en pragmatischer – niet langer socialistisch, maar geleidelijk aan meer sociaaldemocratisch. De sp streeft immers niet langer naar socialisatie van de productiemiddelen of planning van de productie, maar naar versterking van de sociale verzorgingsstaat en regulering van de markt, met iets meer overheidsinvloed dan tegenwoordig. Bovendien heeft de partij de revolutionaire oriëntatie van weleer ingeruild voor de principiële aanvaarding van de parlementaire democratie, zoals hieronder ook nog aan de orde zal komen. Deze positie is kenmerkend voor de naoorlogse sociaaldemocratie.¹⁴ De sp zelf is het met deze aanduiding eens: 'Met het typeren van de sp als *sociaal-democratisch* is... niets mis, mits de aanduiding *sociaal-democratisch plus* is', aldus Kox in 2007, toen hij niet meer partijsecretaris was, maar voorzitter van de Eerste Kamerfractie.¹⁵

Oorsprong populisme

De stuwende kracht achter deze ideologische en strategische aanpassingen van de sp was de sterke behoefte van de partij om te voorkomen dat de afstand tussen haar en de 'gewone mensen' – later de kiezer – onnodig groot zou worden. Deze drang vloeide voort uit de maoïstische opvattingen van de sp en zou alle grote hervormingen die de partij doormaakte, overleven – net zoals haar populistische geneigdheid, die uit dezelfde bron voortkwam.¹⁶

Veel meer dan het marxisme en het leninisme heeft het maoïsme populistische trekken. Waar Marx en Lenin de arbeidersklasse als de drijvende kracht in de geschiedenis bestempelden, ging Mao Zedong uit van de spontane revolutionaire creativiteit van de boerenmassa's.¹⁷ De communisten moesten zich met het volk vereenzelvigen, er aandachtig naar luisteren en vooral alles vermijden wat hen van het volk zou vervreemden. 'Dien het volk', zo luidde het eerste gebod van Mao. Zijn grote geloof in de massa's stond op gespannen voet met de voorhoederol die zijn leermeester Lenin aan de communistische partij toekende. De leider van de Russische bolsjewieken wantrouwde al grondig de spontaniteit van de arbeidersklasse, laat staan die van de boerenmassa's. Het ware proletarische bewustzijn kon de arbeidersklasse slechts van buitenaf worden bijgebracht door de voorhoede van beroepsrevolutionairen, de communistische partij, die dan ook de leidende rol in de klassenstrijd diende te vervullen (zie ook hoofdstuk 2).

Mao erkende eveneens de noodzaak van een politiek bewuste *avant-garde*, maar hij sloeg de revolutionaire potenties van het volk – en met name de boeren – veel hoger aan dan Lenin. Hij moest ook wel, omdat er in China in de eerste helft van de twintigste eeuw nauwelijks arbeiders waren. ‘Wij moeten op de massa vertrouwen, wij moeten op de partij vertrouwen – dat zijn twee fundamentele beginselen’, orakelde de Chinese partijvoorzitter.¹⁸ De spanning tussen beide uitgangspunten overbrugde hij met het leerstuk van de ‘massalijn’. In deze doctrine verbond Mao de noodzaak van revolutionair leiderschap op dialectische wijze met de plicht naar het volk te luisteren en het te dienen:

neem de denkbeelden van de massa..., verander ze door studie in... samenhangende denkbeelden, breng ze dan weer onder de massa en propageer en verklaar ze... en zorg dat de massa eraan vasthoudt en ze daadwerkelijk tot uiting brengt, en beproef de juistheid van deze denkbeelden in de door de massa gevoerde acties... Zo zullen onze denkbeelden in een eindeloze kringloop, keer op keer juister, levenskrachtiger en rijker worden.¹⁹

Mao's massalijn was voor de SP van meet af aan haar allesbepalende strategische kompas. ‘De SP beweegt zich in de massa als een vis in het water’, zo zag zij zichzelf, en op grond daarvan meende de partij de ‘stem van het volk’ te zijn, die beter dan wie ook in staat zou zijn te weten wat er onder de volksmassa's leefde.²⁰ Uitgangspunt voor de activiteiten en de politieke opstelling van de SP was de in de wijken en buurten gepeilde mening van de ‘gewone’ man – of althans de perceptie die de partij daar zelf van had. De partijleden gingen avond aan avond langs de deuren om exemplaren van de ledenkrant *de Tribune* te verkopen, waarbij zij ook probeerden te achterhalen welke problemen er in de buurt speelden. Naast het colporteren waren de leden actief in verschillende mantelorganisaties van de SP, zoals de Vereniging Voorkomen is Beter en de Bond van Huurders en Woningzoekenden. De meningen en opvattingen van de ‘gewone mensen’ die de SP bij de colportage en in de verschillende acties vernam, werden daarna min of meer tot richtsnoer of norm voor haar verdere handelen verheven.

De SP was van het begin af aan zeer beducht voor stellingnames die haar van de bevolking zouden kunnen isoleren. In 1974 zei Marijnissen, met zijn 21 jaar al afdelingsvoorzitter in Oss, bijvoorbeeld dat de SP slechts uitvoerde wat het volk eiste, want ‘het gaat er niet om wat wij vinden, maar wat de mensen van ons willen’. Zijn partijgenoot Ton Voets dacht er net zo over: ‘Wij stellen ons niet boven de mensen. We voeren uit wat zij willen. Daar leren wij enorm veel van. We stellen ons niet op als de voorhoede van de arbeidersklasse, die alles beter weet.’²¹ Deze formuleringen komen overigens dicht in de buurt van de opvatting van het populisme die Marijnissen twintig jaar later zo zou verfoeien: de partij als een doorgeefluik van de standpunten in de straat.

Stonden de leninistische en populistische component binnen het maoïsme tegenover elkaar wat betreft de verhouding tussen partij en volk, zij versterkten

elkaar juist in de activistische inslag van Mao's gedachtegoed. Bij voortdurende wekte de partijvoorzitter in zijn geschriften zijn aanhangers op tot revolutionair handelen. 'Durf te strijden, durf te winnen', zo jutte hij zijn volgelingen op, en ook dit sprak de SP sterk aan. De partij gebruikte Mao's parool tot 1980 als ondertitel voor haar ledenblad *de Tribune*, en nog in 1987 stond het citaat op een spandoek dat in de zaal hing waar het vierde partijcongres werd gehouden. De activistische en voluntaristische instelling van de SP, het vertrouwen dat door te handelen maatschappelijke verbetering mogelijk is, valt hier voor een belangrijk deel uit te verklaren.

De maoïstische verheerlijking van het volk in combinatie met het 'primaat van de praktijk' heeft duidelijk zijn sporen nagelaten in de SP. Haar wantrouwen ten opzichte van de politieke en maatschappelijke elite enerzijds en het grote belang dat zij hecht aan buitenparlementair activisme anderzijds zijn terug te voeren op de beginjaren toen de partij zich volledig richtte op Mao en diens directieven als leidraad nam. Hoewel de SP tegen het einde van de jaren zeventig afstand nam van China en het maoïsme, is deze populistische en activistische opstelling haar blijven karakteriseren.

Marxistisch-leninistische kritiek op de politieke elite

Na haar afscheid van Mao bleef de SP het marxisme-leninisme aanhangen, tot aan het begin van de jaren negentig. Daarmee hield zij ook vast aan haar uitgesproken negatieve opvattingen over de parlementaire democratie. Hoewel het algemeen kiesrecht werd beschouwd als een belangrijke verworvenheid van de arbeidersklasse, was dit politieke stelsel in haar ogen niet meer dan een façade van de dictatuur van het kapitaal. 'Niet door de gemeenteraad, maar door de aandeelhouders, niet in de ministerraad, maar in de directiekamers vallen de besluiten, die doorslaggevend zijn voor het dagelijks leven van de bevolking', zo meende de partij. Pas wanneer Nederland socialistisch zou zijn geworden, kon er sprake zijn van een echte democratie waarin 'de mensen in bedrijven en buurten' het voor het zeggen hadden. 'Het socialisme vervangt de heerschappij van een handjevol machthebbers door de heerschappij van het volk.'²²

Dat einddoel was volgens de SP echter niet langs de parlementaire weg der geleidelijkheid te verwezenlijken, zoals hierboven al is aangegeven. 'De heersende klasse maakt het onmogelijk om het socialisme langs vreedzame weg te bereiken. Daarom is de SP een revolutionaire partij', aldus het in 1974 vastgestelde beginselprogramma.²³ Dat zij in mei van dat jaar voor het eerst aan de verkiezingen deelnam (voor de gemeenteraden) was dan ook hoofdzakelijk om propagandistische redenen, niet omdat ze van de volksvertegenwoordiging veel heil verwachtte. 'Juist om de parlementaire lichamen te ontmaskeren als "kletscolleges" (zoals Lenin ze noemde) is het noodzakelijk om ter plaatse de belangen van de gewone man te verwoorden.'²⁴ Bovendien kreeg de SP zo de kans 'op te treden als spreekbuis

van wat er onder de mensen leeft', bekendheid te geven aan haar standpunten en door haar inbreng de buitenparlementaire actie te ondersteunen en te versterken.²⁵

Aan deze kritische opvattingen over de parlementaire democratie en verkiezingen hield de SP geruime tijd vast; in november 1987 werden deze, samen met de andere marxistisch-leninistische dogma's, tijdens het vierde partijcongres nog eens onderstreept. Hoe de zeggenschap van het volk staatkundig vorm moest krijgen, bleef al die tijd in nevelen gehuld. Instrumenten als het referendum of de directe verkiezing van bestuurders kwamen nog niet voor in het vocabulaire van de SP. Dat is opmerkelijk, omdat dergelijke direct-democratische voorstellen eigenlijk regelrecht voortvloeiden uit het maoïstische imperatief 'dien het volk'. 'Gekozen leiders hebben een opdracht – niet om hun eigen positie te verbeteren, maar om het volk te dienen', schreef Koos van Zomeren, die toen journalist was en deel uitmaakte van de partijleiding totdat hij in 1975 uit de SP stapte. 'Om hen voor misstappen te behoeden moeten ze onder voortdurende controle van de basis staan.'²⁶

De SP uitte te pas en te onpas snoeiharde kritiek op het gebrekkige representatieve functioneren van de gevestigde politieke partijen. Volgens de partij waren zij één pot nat, niet meer dan 'verkiezingsapparaten', die mooie beloften deden zonder dat daarvan veel terecht kwam. De partijen zouden de wil van de bevolking gewoonweg aan hun laars lappen en zich weinig van de kiezers aantrekken. 'In de Tweede Kamer werd er voor de mensen gedacht en beslist.'²⁷ Het ging hun vooral om de zetels, om daarna 'vier jaar een beetje in de Tweede Kamer te gaan zitten zwammen' – en dat ook nog eens goedbetaald. 'Niet voor niets zeggen veel mensen dat het zakkenvullers zijn. Ze zien hoe goed de heren en dames voor zichzelf zorgen, terwijl ze aan de inkomens van alle gewone mensen – niet de specialisten of zo – zitten te rotzooien', zo fulmineerde SP-voorzitter en -lijsttrekker Hans van Hooft aan de vooravond van de Tweede Kamerverkiezingen in mei 1986.²⁸ Al met al was het volgens de SP geen wonder dat veel kiezers het vertrouwen in de gevestigde partijen hadden verloren.

Tegenover dit uiterst negatieve beeld van de gevestigde partijen presenteerde de SP zichzelf telkens als een bijzondere politieke partij, 'die met geen enkele andere kan worden vergeleken'. De SP was geen kiesvereniging die één keer in de vier jaar even tot leven komt, maar een partij van een geheel ander type, eigenlijk één *hors concours*: ze was een 'buitenparlementaire partij', zelfs als ze aan verkiezingen deelnam; geen partij van woorden of van loze beloften, 'maar een partij die wat doet'.²⁹ In het verkiezingsprogramma van 1981 formuleerde de partij het aldus: 'Wie de SP kent, weet dat we zeggen wat we doen en we doen wat we zeggen' – Pim Fortuyn zou zich twintig jaar later met dezelfde bewoordingen tegen de gevestigde partijen afzetten.³⁰ Voortdurend beriep de SP zich op haar directe contacten met de gewone mensen. Door in buurten en bedrijven haar 'voelhorens' uit te steken, door midden in de maatschappij te staan, was zij in staat om in de Tweede Kamer de stem van het volk laten horen. 'Wij kunnen dat, omdat wij in

de praktijk werken, omdat wij geen hoogdravende, door niemand te begrijpen taal uitslaan, en omdat we socialisten zijn.³¹

Het afwijkende van de SP school volgens de partij ook in haar beginselvastheid: nooit zou zij haar principes inruilen voor goedbetaalde baantjes. Hierbij kon ze zich beroepen op de afdrachtregeling die in het leven was geroepen toen de partij in 1974 haar eerste raadszetels behaalde, en die tot op de dag van vandaag bestaat maar intern wel omstreden is geraakt. Het uitgangspunt van dit 'kroonjuweel' van de SP is dat haar volksvertegenwoordigers financieel niet slechter, maar ook niet beter mogen worden van hun werkzaamheden in de vertegenwoordigende lichamen, en dat ze daarom een deel van hun beloning die ze hiervoor ontvangen, dienen af te staan aan de partij. Tijdens de verkiezingscampagne van 1986 kondigde Van Hooft publiekelijk aan dat, mocht hij worden verkozen, hij zijn salaris in de partijkas zou storten. Zo zou de SP in de Tweede Kamer laten zien 'dat eerlijk het langst duurt. Dat recht door zee gaan ook in de politiek van vandaag de dag mogelijk moet zijn.'³²

De combinatie van marxistisch-leninistisch dedain ten opzichte van de parlementaire democratie en de sterke maoïstische identificatie met het volk resulteerde in een populistisch getoonzette kritiek van de SP op de gevestigde politiek. Centraal daarin stond de kloof tussen de politieke elite en de mensen in het land. De representatieve democratie negeerde overduidelijk de wil van het volk – hetgeen volgens de leer van Marx en Lenin onder het kapitalisme ook moeilijk anders kon, gezien de heerschappij van de bourgeoisie – en de politieke partijen waren slechts uit op eigenbelang en niet gericht op maatschappelijke hervormingen. Het gebruikelijke populistische panacee – meer directe democratie – kwam nog niet in het receptenboekje van de SP voor, waarschijnlijk omdat de partij nog alle heil verwachtte van de grote 'kladderadatsch', die een socialistische samenleving zou inluiden. Pas als de productiemiddelen gesocialiseerd zouden zijn, zou de soevereiniteit van het volk, en daarmee echte, ware democratie, mogelijk zijn.

Ook al was het populisme van de SP in de jaren zeventig en tachtig niet volledig vanwege het ontbreken van een pleidooi voor direct-democratische hervormingen, de partij ging wel uit van de klassiek-populistische manicheïstische dichotomie (de tweedeling tussen het goede volk en de immorele elite) en hanteerde een retoriek waarvan rechtse populistten als Fortuyn zich na de eeuwwisseling soms ook zouden bedienen. Het beroep op de 'gewone mensen' en de 'gewone man' springt het meest in het oog, maar er zijn tal van andere voorbeelden voorhanden, afgezien van de staaltjes die hierboven al zijn vermeld. Een kleine greep: zo zou er met de SP 'een frisse wind' in de Kamer gaan waaien, wilde de partij in het parlement fungeren 'als breekijzer om oude, vermolmde structuren los te wrikken', was zij 'betrouwbaar', bezigde zij 'duidelijke taal', moest het 'roer om' en was zij voorstander van 'een andere politiek. Een nieuwe toekomstgerichte politiek.'³³ Het is de populistische standaardreflex van nieuwkomers die zich profileren als buitenstaander om zich te legitimeren en hun electorale kansen te vergroten.

Eenheid boven alles

De SP zette zich niet alleen af tegen het establishment, maar waakte tot diep in de jaren tachtig ook tegen dreigingen die aan de eenheid van de arbeidersklasse zouden kunnen tornen. Die gevaren zag de partij enerzijds vanuit feministische hoek komen en anderzijds opdoemen als gevolg van de komst van de gastarbeiders. Dit leidde tot enkele geruchtmakende brochures, die vooral in linkse kringen kwaad bloed zetten.

Op basis van haar 'nauwe contacten' met arbeidersvrouwen probeerde de SP op nogal botte wijze af te rekenen met het feminisme. De partij meende dat feministen vrouwen tegen mannen opzetten. Arbeidersvrouwen voelden zich echter in het geheel niet onderdrukt door hun man, maar, samen met hun echtgenoot, uitgebuit door de bazen. Het feminisme zaaide alleen maar verdeeldheid tussen mannen en vrouwen, waarmee het de aandacht afleidde van de allesoverheersende klassenstrijd en het kapitalisme in de kaart speelde. Partijleider Daan Monjé, die het rapport had geschreven, leek zich kapot te ergeren aan de feministische literatuur, 'waaruit de man als een complete imbeciel op sexueel gebied tevoorschijn komt'.³⁴ Hij haalde hard uit naar de feministes met hun 'gevit op man en kinderen' en schilderde ze af als veelal seksueel gefrustreerde vrouwen uit de hogere milieus. Met het recht op abortus dat zij eisten, stemde de SP in, maar met kinderopvang had de partij weinig op; het ontwikkelen van een hechte binding met de ouders lukte veel beter in het gezin dan in een kinderdagverblijf. Van dit alles hadden de Kamerleden van de linkse partijen die zich voor de feministische zaak inspanden, volgens Monjé geen enkele weet; hun opstelling getuigde 'van een groot gebrek aan contact met de arbeidersklasse. Deze volksvertegenwoordigers vertegenwoordigen het volk niet, want het volk denkt anders. Door het contact, dat wij dagelijks met de mensen hebben, weten wij dit.'³⁵

Met behulp van hetzelfde populistische procedé formuleerde de SP haar standpunt over gastarbeiders. 'Alle andere partijen' zouden over dit probleem 'zeer wazig' doen en een oplossing uit de weg gaan; de overheid en 'professionele hulpverleners' zouden slechts hameren op begrip en aanpassing aan de nieuwkomers en daarmee de in de maatschappij levende opvattingen negeren.³⁶ De SP wilde daarentegen niet de kop in het zand steken. Als 'spreekbuis' van wat er onder de mensen leeft en 'na veel onderzoek en studie' bepleitte zij in de brochure *Gastarbeid en Kapitaal* een heldere remedie om een einde te maken aan de 'vlees-noch-vis-situatie' waarin de islamitische buitenlandse werknemers in Nederland zouden verkeren.³⁷ De partij wilde de Turken en Marokkanen – want over hen ging het – na verloop van twee jaar laten kiezen tussen remigratie naar het land van herkomst of integratie, dus het aannemen van de Nederlandse nationaliteit en aanpassing aan de Nederlandse samenleving (door het leren van de taal en de 'Nederlandse zeden en gewoonten'). Zo moest worden voorkomen dat een groep 'tweederangsburgers' zou ontstaan waarmee het kapitalisme zijn voordeel zou kunnen doen. Gastarbeiders waren immers eerder bereid vuil werk

te verrichten dan hun Nederlandse collega's, die het daardoor moeilijker kregen bij het stellen van looneisen.³⁸

Het verschijnen van de brochure in het voorjaar van 1983 baarde vooral veel opzien in 'progressief' Nederland, dat toen in het algemeen nog weinig oog had voor de meer problematische kanten van de multiculturele samenleving. De 'oprotpremie' van minstens 75.000 gulden die de SP remigrerende gastarbeiders wilde meegeven, moest het ontgelden en de voormalige maoïsten werden door sommigen op één hoop gegooid met de in die tijd als extreem rechts beschouwde Centruumpartij van Hans Janmaat (bijvoorbeeld in *de Volkskrant* door de columnist en hoogleraar psychologie Piet Vroon). Hier en daar werden de linkse partijen de SP van door hen georganiseerde 1 mei vieringen. De Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP) en de CPN gingen het verst; zij betichtten de SP van racisme en betwistten haar het predicaat 'socialistisch'. Haar 'bedenklijke' ideeën zagen zij als uitvloeisel van haar populistische strategie: dat wil zeggen het 'inspelen op vooroordelen', aldus de CPN-woordvoerder, dan wel het 'achter iedere beweging aanhollen zonder te toetsen of de doelstellingen wel stroken met de eigen socialistische uitgangspunten', in de woorden van een partijbestuurslid van de PSP, die er voor alle duidelijkheid nog aan toevoegde dat de SP een standpunt innam 'dat bij de burens van die buitenlanders populair is'.³⁹

De SP sprak van een hetze en verweet de 'progressieven' niet te weten waarover ze spraken omdat ze nooit hun gezicht vertoonden in de oude volkswijken van de grote steden waar veel buitenlanders woonden. In plaats van de 'gewone mensen' in de steek te laten, zou de SP wel het gesprek met hen aangaan. Hierdoor was de partij 'weer duizenden ervaringen rijker geworden, waardoor ze haar standpunt met nog meer kracht van argumenten kan verdedigen'.⁴⁰ Deze bravoure kon echter niet verhullen dat de linkse kritiek hard was aangekomen. Marijnissen sprak later van 'een kras op mijn ziel'.⁴¹ Volgens hem was de SP simpelweg haar tijd vooruit geweest. 'Veel van wat ik zeg, weten de gewone mensen al twintig jaar. Er is een taboe opgeplakt door de Linkse Kerk', zo stelde hij in de herfst van 2002, waarbij hij de geringschattende terminologie van Fortuyn leende.⁴²

Aan het begin van de eenentwintigste eeuw mag de stellingname van de SP niet meer zo schokkend zijn, maar de generaliserende wijze waarop de partij haar visie destijds in de gewraakte brochure verwoordde, is nog altijd opmerkelijk. Zo zouden 'de' gastarbeiders na hun overkomst de Nederlandse vrouwen bijna als hoeren zien en niet zelden het spoelwater van de wasmachine 'zonder afvoer' lozen op de vloer. Toiletten zouden voor hen vaak 'hele vreemde dingen zijn'.⁴³

Naast het beroep op het volk tegen het establishment en de claim als enige de volkswil te kennen, omvatte het populisme van de SP in deze jaren dus ook de afkeer van alles wat verdeeldheid kon zaaien onder het 'gewone' volk (of de arbeidersklasse). 'Wij houden niet van minderheden,' verklaarde Van Hooft in die tijd, 'dat is opdelen, de mensen tegen elkaar opzetten. We moeten vechten voor het gemeenschappelijk belang.'⁴⁴ Die aversie ging verder dan alleen de marxistisch-leninistische opvatting dat het kapitalisme welvaart bij een verdeelde

arbeidersklasse; er speelde ook een nostalgisch element mee. In de optiek van de sp werd de saamhorigheid van het volk eveneens bedreigd door het individualiseringsproces en de afnemende sociale controle. Tegenover het 'ieder-voor-zich-en-God-voor-ons-allen-gedoe', dat zou leiden tot een kille, onleefbare maatschappij, greep de sp in haar verkiezingsprogram van 1986 hunkerend terug naar vroeger: 'Wat voor samenleving we ook bekijken in het verleden, altijd zien we dat de zwakken beschutting bij elkaar zoeken en dat ze zich organiseren. Daar was volop menselijke warmte, echte hartelijkheid en onderling hulpbetoon.'⁴⁵

De veronderstelde solidariteit en eendracht van het volk werd door de sp geprojecteerd in de geschiedenis, als een paradijs dat verloren is gegaan. Deze idealisering van het verleden maakt vaker deel uit van het populistische vertoog, zoals al in het eerste hoofdstuk ter sprake is gekomen. De politicoloog Paul Taggart spreekt in dit verband van 'heartland': de constructie van een ongecompliceerde, harmonische gemeenschap, waarin het leven goed was.⁴⁶

Impasse

De sp deed niet uitsluitend om propagandistische redenen aan de verkiezingen mee, maar ook omdat ze, volgens eigen zeggen, de uitslagen als een goede 'graadmeter' beschouwde voor de steun die zij onder de bevolking genoot. In 1974 nam de partij voor het eerst aan de raadsverkiezingen deel. Van de twaalf gemeenten waarin zij met een lijst uitkwam, had zij succes in Oss (drie zetels) en in Nijmegen (twee zetels). Het was het begin van een aaneenschakeling van successen: bij een toenemend aantal plaatsen waarin de sp kandidaten stelde, sleepte zij in de raadsverkiezingen in de periode 1978-1986 respectievelijk 9, 22 en 41 zetels in de wacht. In 1977 deed de sp voor het eerst mee aan de Tweede Kamerverkiezingen. Met nog geen 25.000 stemmen (0,3 procent) zat er echter voor de partij geen Kamerzetel in. Ook in 1981 (0,3 procent) en 1982 (0,5 procent) haalde de partij de kiesdeler niet, alhoewel zij in dat laatste jaar met bijna 45.000 stemmen ver reikte (zie tabel 1).

De verkiezingsresultaten laten zien dat de sp in eerste instantie een partij was die gebonden was aan de plaats of regio waarin zij door het voeren van acties enige bekendheid had verworven. Zodra zij de stap waagde naar de landelijke politiek, speelden andere factoren een rol. Natuurlijk had de sp last van het feit dat de meeste media haar nauwelijks zagen staan, maar er was meer aan de hand. Overduidelijk bleek dit nog eens bij de Kamerverkiezingen van 1986. Toen de sp in maart van dat jaar bij de raadsverkiezingen in 61 van de 714 gemeenten waar zij deelnam ruim 60.000 stemmen had getrokken, verkeerde de partij in een euforiestemming omdat dit aantal (behaald in minder dan 10 procent van alle gemeenten) goed zou zijn geweest voor één Kamerzetel. De partij had er alle vertrouwen in dat Van Hooft, die voor de derde keer lijsttrekker was, dit keer zijn opwachting aan het Binnenhof zou maken. Bij de Kamerverkiezingen enkele

Tabel 1. Uitslagen verkiezingen SP, 1977-2011

	Tweede Kamer		Provinciale Staten		Eerste Kamer	Europees Parlement	
	%	zetels	%	zetels	zetels	%	zetels
1977	0,3	—					
1978			—	—			
1979						—	—
1981	0,3	—					
1982				0			
1984						—	—
1986	0,4	—					
1987				1			
1989	0,4	—				0,7	—
1991				1			
1994	1,3	2				1,3	—
1995				12	1		
1998	3,5	5					
1999				19	2	5,0	1
2002	5,9	9					
2003	6,3	9		38	4		
2004						7,0	2
2006	16,6	25					
2007			14,8	83	12		
2009						7,1	2
2010	9,8	15					
2011			10,2	56	8		

Bron: Verkiezingsstatistieken CBS, 1977-2002; opgaven Kiesraad (www.kiesraad.nl).

NB: vanaf 2007 doet de SP in alle provincies aan de Statenverkiezingen mee. Vanaf die verkiezingen is het landelijk behaalde stemmenpercentage in de tabel weergegeven, voor de verkiezingen daarvoor uitsluitend het aantal Statenzetels.

maanden later behaalde de SP echter slechts zo'n 32.000 stemmen (0,4 procent). De partij was er wederom niet in geslaagd de grote aantrekkingskracht te weerstaan die de PVDA, die verwickeld was in een zware strijd met het CDA, op de kiezers van de kleine linkse partijen uitoefende. De klap kwam des te harder aan omdat de SP, vergeleken met de Kamerverkiezingen van 1982, zelfs bijna een derde van haar 'nationale' electoraat had verspeeld. Overigens verloren ook de CPN, de PSP en de Politieke Partij Radikalen (PPR) aan de PVDA.

De electorale rek leek er bij de sp op landelijk niveau uit te zijn, en dat nog voordat de felbegeerde Kamerzetel was binnengehaald. Het ehech leidde tot intern gerommel. De mislukking werd geweten aan het onvermogen van de partij om boven de lokale belangenbehartiging uit te stijgen. Op het partijcongres op 14 november 1987 werd dan ook besloten tot een koerswijziging. De sp moest zich omvormen van wat werd gezien als een federatie van plaatselijke actiegroepen, tot een partij met een herkenbaar landelijk gezicht en een heldere toekomstvisie.⁴⁷ Een zogeheten ‘handvest’ waarin de sp haar perspectief op het socialisme voor een groot publiek concreet maakte, was daarvoor een vereiste, naast het doorvoeren van organisatorische hervormingen.

Jan Marijnissen

De persoon die de sp moest vernieuwen, was Jan Marijnissen. Op 35-jarige leeftijd werd hij begin 1988 partijvoorzitter, als opvolger van Van Hooft. Marijnissen was in 1952 in Oss geboren, als jongste in een rooms-katholiek gezin met vier kinderen. Zijn vader, die ambtenaar was op de gemeentesecretarie van Oss, overleed toen Jan tien jaar oud was. Na de dood van zijn vader ging hij naar een katholieke kostschool, eerst in Oldenzaal, daarna in Heeswijk. Daar stapte hij af van zijn geloof. Na vier jaar kwam hij weer thuis wonen. Op de hbs in Oss hield hij het niet lang uit; nadat hij voor de zoveelste keer ruzie kreeg met een docent, werd hij van school gestuurd. Hij probeerde het op een andere school, maar merkte dat hij er geen zin meer in had. In 1970 ging hij aan het werk – eerst in een ijsmakerij en daarna bij de vleesverwerkingsfabriek Zwanenberg, op de worstafdeling. Later werd hij lasser.⁴⁸

Aan het einde van de jaren zestig werd Marijnissen politiek actief. Hij deed mee aan allerlei protestacties, bijvoorbeeld tegen de oorlog in Vietnam en tegen het kolonelsregime in Griekenland. In Nijmegen volgde hij cursussen die radicaal-linkse studenten gaven over Marx, Marcuse en Freud. In een ingezonden brief in een krant die hij op zijn zeventiende schreef, betitelde hij de parlementaire democratie als ‘een farce’. Hij vroeg zich af waarom een arbeider bijna nooit raadslid was en kwam tot de slotsom dat dat aan de maatschappelijke structuren lag. Om die te veranderen, was buitenparlementaire actie noodzakelijk.⁴⁹ Marijnissen trad toe tot de afdeling Oss van de KPNml, die vanaf de herfst van 1972 sp ging heten. ‘Het was een kleine maar strijdbare groep; “niet praten maar doen” werd ons parool’, zo blikte hij erop terug.⁵⁰ De partijleden colporteerden met *de Tribune*, hielpen bewoners in oude wijken bij huisvestingsproblemen en waren betrokken bij stakingen. In maart 1974 kregen de lokale sp’ers loon naar werken; bij de raadsverkiezingen behaalde hun partij drie zetels. In augustus 1976 kwam Marijnissen tussentijds in de raad; met zijn 23 jaar was hij toen het jongste raadslid in Nederland.

Marijnissen was de spil van de partijorganisatie in Oss, die hij als kundig organisator tot grote bloei bracht. Het lokale succes in Oss viel anderen binnen de partij ook op. Hij kwam geleidelijk aan hogerop: hij werd verkozen in het Brabantse districtsbestuur, vervolgens in het partijbestuur en ten slotte in het dagelijks bestuur. Toen Marijnissen in het midden van de jaren tachtig op voorstel van Kox naar Rotterdam werd gehaald, had hij al een lange loopbaan in de partij achter zich.⁵¹

Bij zijn aantreden als partijvoorzitter kwam Marijnissen bij de sp in loondienst. Zoals zo vaak bij politici – en zeker bij populistische – zette hij de stap naar de fulltimepolitiek met de nodige aarzelingen, alsof het politieke werk minder was dan een betrekking in de maatschappij: ‘Hij wil het lassen niet opgeven, is benauwd “een burokraat” te worden, zoals hij het zelf zegt’, zo portretteerde het partijblad *de Tribune* hem.⁵² Als nieuwe leider kreeg Marijnissen in de sp veel speelruimte, niet alleen omdat Van Hoof was teruggetreden, maar ook door het overlijden in oktober 1986 van Monjé, de voor vele leden charismatische leider die vanaf de oprichting over de partij had geheerst.

Marijnissen zou in de decennia na zijn aantreden een zwaar stempel drukken op de sp, mede door de onbetwistbaar grote successen die hij boekte, overigens met steun van Kox. Als partijvoorzitter en vanaf 1994 als voorzitter van de Tweede Kamerfractie (tot 2008) domineerde Marijnissen met zijn nogal autoritaire leiderschapsstijl de partij en de fractie, wat zo nu en dan tot conflicten leidde. Voor de buitenwacht was hij het boegbeeld van de sp en een stemmentrekker van formaat.

Handvest 2000

De eerste grote taak die Marijnissen wachtte, was het opstellen van het handvest. Bij het verwoorden van de partijvisie moest ‘de hechte en onlosmakelijke band met de gewone mensen centraal staan’, zo stelde het congres, hetgeen betekende dat de strategie van de massalijn gevolgd diende te worden.⁵³ Het ontwerp werd dan ook eerst uitgebreid besproken met ‘vooraanstaande arbeiders en actieve buurtbewoners’.⁵⁴ Met de aangepaste versie trok het partijbestuur door het land om de mening van de achterban te peilen. ‘We leren van u wat de kracht is van onze kijk op de toekomst. En u vertelt ons welke vragen het Handvest bij gewone mensen oproept en welke antwoorden daar het beste op passen’, aldus partijsecretaris Kox.⁵⁵ Vervolgens verspreidden partijleden het zogeheten *Handvest 2000* op grote schaal in het land – volgens de partij onder ongeveer anderhalf miljoen huishoudens.⁵⁶ ‘Duizenden mensen’ zouden via een bijbehorend vragenformulier de sp hebben laten weten met welk onderdeel van het Handvest ze het al dan niet eens waren.

In het Handvest stelde de sp zaken aan de orde waarover ‘gewone mensen’ zich druk zouden maken, zoals wonen, werken, milieu, veiligheid en gezondheid. De oplossingen die de partij bood, schitterden doorgaans door hun eenvoud. De overheid moest aan iedereen een garantie op werk bieden, het hoogste salaris

begrenzen tot het drievoudige van het laagste, de mogelijkheid van vrijwillige pensionering met 55 jaar invoeren, een fijnmazig en goedkoop openbaarvervoernet realiseren en de gezondheidszorg en het onderwijs gratis maken.⁵⁷ Gezien het hoge sinterklaasgehalte was het niet vreemd dat sommige mensen zich afvroegen waar dat allemaal van betaald moest worden. Volgens het partijbestuur waren al deze plannen haalbaar wanneer het kapitalistische systeem zou hebben plaatsgemaakt voor het socialisme en de economie onder democratische controle en planning was gebracht. Deze overgang ging natuurlijk niet vanzelf; hiervoor was – het is al vermeld – een periode van ‘langdurige, intensieve strijd’ nodig.

Het hele Handvest-project werd door de sp in een uitgesproken populistische context geplaatst. Dat mensen hun vertrouwen in de politiek hadden verloren, was niet meer dan terecht. ‘De politiek lijkt een zich steeds herhalend, langdradig en saai toneelstuk met een vooraf bekend slot: de gewone mensen worden er slechter van. De politiek is vervreemd van de mensen. Er wordt niet meer geluisterd. Men is Oost-Indisch doof als het gaat om de belangen van de gewone mensen’, aldus Marijnissen in de begeleidende brief bij het vragenformulier.⁵⁸ De sp-voorzitter hamerde bij voortduring op de verloedering van de ‘Haagse politiek’, met al die politici die goed voor zichzelf zorgden met hun ‘duurbetaalde baantjes’ in het parlement en het bestuur:

Mensen zijn doodziek van de politiek. Eén keer in de vier jaar een hokje rood maken en verder je mond houden. Want daarna maken een paar dames en heren in Den Haag de dienst uit. Maar politiek hoort er niet alleen te zijn voor een paar beroeps politici. Politiek is er eigenlijk voor alle mensen. Wij willen de politiek teruggeven aan de mensen die het ontstolen is.⁵⁹

Opnieuw liep de sp in haar woordgebruik vooruit op de retoriek van de rechtse populistten van na de eeuwwisseling.

De politieke elite luisterde niet naar de wensen van het volk en hield maatschappelijke hervormingen tegen, beweerde de sp. Om de stem van de gewone mensen weer in Den Haag te laten horen, eiste de partij in het Handvest boven alles dat het politieke bestel erop gericht zou zijn ‘de wil van het volk maximaal tot uitdrukking te brengen’.⁶⁰ Politieke partijen droegen daar niet aan bij; slechts een kleine groep van vooral bestuurders binnen die partijen zou bepalen wie wel of niet kandidaat zou zijn bij verkiezingen. Aan hun monopolie op de kandidaatstelling voor de Tweede Kamer diende een einde te komen; ‘om gekozen te worden moet men kandidaat zijn gesteld door een maatschappelijk verband, zoals een wijk, een bedrijf of organisatie’. Bestuurders – van burgemeesters tot en met het staatshoofd – dienden niet langer benoemd te worden, maar direct gekozen door de kiezers. Volksvertegenwoordigers hadden ‘de plicht... de wil van het volk uit te voeren’ en waren gehouden regelmatig verantwoording af te leggen aan hun achterban. ‘Bij gekonstateerd plichtsverzuim kunnen zij tussentijds uit hun functie worden ontheven.’⁶¹ Met dit terugroeprecht (*recall*) en het ‘kandidaatstellingsrecht

voor de kiezer' kon een einde worden gemaakt aan de zetelvastheid van de gekozenen.⁶² Ook op andere terreinen wenste de SP meer invloed voor de gewone mensen – in ondernemingen door arbeiderszelfbestuur ('bedrijven moeten worden geleid door mensen die gekozen zijn door de werkers in dat bedrijf') en in buurten en wijken door gekozen vertegenwoordigingen.⁶³

Aan het populistische postulaat van de kloof tussen volk en elite en de daarbij behorende retorische stijlmiddelen voegde de SP nu met het Handvest voor het eerst de instrumenten toe die het volk meer invloed moesten geven en de afstand met het politieke establishment verminderen: de directe verkiezing van bestuurders en de afzetbaarheid van volksvertegenwoordigers. Het laatstgenoemde voorstel haalde alleen het verkiezingsprogramma van 1989, het eerste maakte er tot aan 2002 ongewijzigd deel van uit. In het ideale staatkundige stelsel dat de SP in het Handvest voor ogen stond, was geen plaats voor een intermediaire organisatie als de politieke partij; de kandidaatstelling voor vertegenwoordigende lichamen was voorbehouden aan 'maatschappelijk verbanden' – en zo'n maatschappelijke verband was een partij in haar ogen opmerkelijk genoeg kennelijk niet.

De ontdekking van het referendum en het volksinitiatief

Opvallende afwezigheid in de voorstellen in het ontwerp-Handvest om de zeggenschap van het volk te vergroten was het referendum. Tot het einde van de jaren tachtig kwam de volksraadpleging niet in de verkiezingsprogramma's van de SP voor. Slechts een enkele keer maakte een lokale afdeling zich er wel eens sterk voor in de hoop zo een einde te maken aan een plaatselijke misstand, zoals in 1981 toen de SP in Hilversum te hoop liep tegen de voorgenomen sloop van het treinstation.⁶⁴ Dat de partij voorbijging aan het referendum is opmerkelijk, omdat dit instrument naadloos bij haar lijkt te passen, enerzijds omdat met een referendum veel leden op de been gebracht kunnen worden om ergens campagne tegen te voeren, anderzijds omdat dit bij uitstek de mogelijkheid biedt om iets tegen te houden.

Deze veronachtzaming verdween tijdens de opstelling van het Handvest. Vanuit haar achterban had de SP nogal wat reacties gekregen waarin werd aangedrongen op een referendum. Nu bleek waarom de partij daarvan geen onverdeelde voorstander was; bestuurders kregen immers van het volk de opdracht om te besturen, en obstakels daarbij waren niet gewenst. 'We willen beslist niet naar een "roep u maar"-democratie, waar over van alles en nog wat volksstemmingen georganiseerd moeten worden'; Fortuyn zou later om dezelfde reden gereserveerd tegenover referenda staan. Niettemin vond het partijbestuur van de SP dat een bindend referendum 'in bepaalde kwesties' nuttig kon zijn.⁶⁵

Al snel verdween echter de terughoudendheid en werd de partij een uitgesproken aanhanger van het referendum. Een meerderheid in de Tweede Kamer, Provinciale Staten of gemeenteraad zou een referendum moeten kunnen uitschrijven, maar ook burgers dienden zonder al te hoge drempels het recht te krijgen om het via

een volksinitiatief af te dwingen, aldus het verkiezingsprogramma uit 1998. Als aanvulling op de representatieve parlementaire democratie pleitte de SP voor het “volksinitiatief”-referendum, waarin (groepen) mensen, mits voldoende ondersteund, het oordeel van de bevolking over specifieke kwesties kunnen vragen’.⁶⁶

Nadat de SP-top het referendum had omarmd, riepen partijafdelingen op lokaal niveau veel vaker om de inzet van dit middel, vooral om prestigieuze bouwprojecten of gemeentelijke herindelingen tegen te houden. In 1992 voerde de partij onder de leus ‘zeg NEE tegen deze EG’ een landelijke campagne voor een referendum over het Verdrag van Maastricht, dat de komst van de Europese Unie en, op termijn, de invoering van de euro regelde. De SP zag in dat verdrag een nieuwe stap in de richting van de ‘ondemokratische superstaat Europa’, die slechts de belangen van de multinationals zou dienen en niet die van de burgers. Daarbij hamerde zij zoals zo vaak op de vermeende kloof tussen de kiezers en gekozenen. In Denemarken, Ierland en Frankrijk worden referenda gehouden, aldus de SP, ‘maar het Nederlandse parlement geeft de Nederlanders geen stem. Zijn ze bang voor de burgers?’⁶⁷ De partij had weinig fiducia in de werking van de representatieve democratie: ‘Waar komt de hoogmoed vandaan te denken dat 150 kamerleden beter dan 15 miljoen volwassen Nederlanders kunnen oordelen over de vraag of het opgeven van de politieke en economische zelfstandigheid van ons land verantwoord is?’⁶⁸

Het Heerlense SP-gemeenteraadslid Jan de Wit overhandigde premier Ruud Lubbers tijdens een openbare bijeenkomst over het verdrag een enorm gehoorapparaat, zodat hij kon ‘horen wat de mensen te vertellen hebben’.⁶⁹ De SP-campagne baatte uiteindelijk niet, want in november 1992 stemde de Tweede Kamer in met het Verdrag van Maastricht. Van de eerdere reserves van de SP bij de volksraadpleging was nu niets meer te bekennen. De SP’er Remy Poppe stak in 1995 in de Tweede Kamer de loftrumpet over de volksraadpleging: ‘Een referendum dwingt politieke partijen uit hun luie stoel op te staan. Ze moeten wel naar buiten treden met hun standpunt.’⁷⁰

‘Eerlijk & Actief’

Sneller dan gedacht kreeg de SP opnieuw de kans op een nationale electorale doorbraak. De val van het tweede kabinet-Lubbers leidde in september 1989 tot vervroegde Tweede Kamerverkiezingen. De partij was optimistisch gestemd, één à twee zetels moesten mogelijk zijn. Lijsttrekker werd Marijnissen. Als volksvertegenwoordiger had hij – zoals al vermeld – lange ervaring opgedaan in de gemeenteraad van Oss en sinds 1987 in de Provinciale Staten van Noord-Brabant. De SP gebruikte met nadruk zijn arbeidersachtergrond in de verkiezingscampagne om hem te onderscheiden van de andere lijsttrekkers: ‘Jan Marijnissen is... een bijzonder politicus, omdat hij de fabrieken van binnenuit kent.’⁷¹ Hij behoorde niet tot de ‘meesters en doctorandussen’, waaruit de Tweede Kamer in overgrote

meerderheid zou bestaan. ‘Gewone mensen kom je er niet tegen. Dat steekt mensen. Omdat “volksvertegenwoordiging” zo een lachertje wordt.’⁷²

Marijnissen wilde opkomen voor de zo vaak genegeerde belangen van de gewone mensen en hen weer bij de politiek betrekken. “Politiek die de mensen ontstolen is”, zoals hij zelf zegt. Er wordt volgens hem te vaak *over* mensen beslist.⁷³ Daarnaast pleitte de partijaanvoerder ook voor een ‘schone politiek’. Die term had niet alleen betrekking op het milieu waarmee de sp zich inhoudelijk probeerde te profileren, maar veel meer nog op de wijze van politiek bedrijven. Marijnissen wilde eerlijke oppositie en de dingen bij hun naam noemen, ‘in plaats van alle huichelarij en oneerlijkheid die de politiek nu kenmerkt’.⁷⁴ Tot die leugenachtigheid rekende hij ook alle verkiezingsbeloften die de partijen deden; zijn partij zou niet meedoen aan het beloven van gouden bergen. Kort en goed: de sp was ‘een partij van en voor gewone mensen in de Tweede Kamer... Een partij die niet sjoemelt of zich aan de politiek verrijkt.’⁷⁵

Voor het vinden van een aansprekende slogan waarmee in enkele woorden werd uitgelegd waarvoor de sp stond, was de partij te rade gegaan bij haar leden, zoals zij vaker deed. Als resultaat kwam ‘Eerlijk & Actief’ uit de bus. ‘Eerlijk zijn in de politiek en niet te beroerd om daadwerkelijk de handen uit de mouwen te steken, ook als er geen verkiezingen zijn.’⁷⁶ De leus was bedoeld om zich te onderscheiden van andere partijen, die kennelijk minder eerlijk en actief waren, maar het is zeer de vraag of deze nogal brave boodschap bij de kiezer overkwam. Ook het verkiezingsaffiche was nogal zoet: een foto van lijsttrekker Marijnissen op de fiets, met voorop zijn dochter Lilian.

De Kamerverkiezingen liepen voor de sp wederom uit op een desillusie: van de zetel waarnaar de partij hunkerde, kwam het weer niet. Met bijna 39.000 stemmen deed zij het weliswaar iets beter dan in 1986, maar verhoudingsgewijs was ze er niets op vooruitgegaan (0,4 procent; zie tabel 1). Het was de vijfde mislukte poging achter elkaar, en dit keer nota bene nadat de sp bewust had gewerkt aan de uitbouw van de partijorganisatie over het land en de constructie van een nationaal profiel. Opnieuw was gebleken dat zij niet opgewassen was tegen de electorale magneetwerking van de pvdA. De uitslag kwam hard aan, maar de goede resultaten bij de raadsverkiezingen een half jaar later (van 41 naar 70 zetels) werkten als balsem op de wonde.

Na de verkiezingen ging de sp niet bij de pakken neerzitten. Ook al vanwege de snel daarop volgende ondergang van het communisme in Oost-Europa gingen de ideologie en organisatie van de partij op de schop. Het begrip ‘marxisme-leninisme’ werd zoals al vermeld afgevoerd en de zogeheten ‘steunleden’ van de partij, die wel contributie betaalden, maar er in de besluitvorming niet aan te pas kwamen, werden volwaardig lid.

Afgezien van de ‘delenisering’ van de wereldbeschouwing en de partijstructuur zette de sp de ingezette lijn van het werken aan een uitgesproken landelijk profiel voort. Verschillende omstandigheden hielpen de partij daarbij. Met haar verzet tegen de Golfoorlog in 1991 wist ze regelmatig de landelijke media te halen. Nog

meer profiteerde zij echter van de regeringsdeelname van de PVDA. Van meet af aan had de SP de sociaaldemocraten verketterd.⁷⁷ De PVDA was een reactionair steunpunt voor het kapitalisme, hooguit bereid tot het wegvijlen van enkele scherpe randjes, en een obstakel voor de verwezenlijking van het door de SP nagestreefde, 'door het volk gedragen socialisme'. Ook het kabinet-Den Uyl, na de eeuwwisseling hoog aangeschreven bij de SP, kon destijds geen genade vinden. Zelfs in de oppositie zouden de sociaaldemocraten fungeren 'als een waakhond voor de kluizen van het grootkapitaal' en 'de rijkdom afschermen en de armoede verdelen', aldus *de Tribune* in 1987.⁷⁸ Nadat de PVDA in 1989 met het CDA ging regeren, gaf de SP haar de volle laag, vooral toen de partij meewerkte aan de aanpassing van de Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO). De SP verklaarde de sociaaldemocratie zelfs 'de oorlog'.⁷⁹ In advertenties in landelijke dagbladen pakte Marijnissen PVDA-leider en minister van Financiën Wim Kok onder de vriendelijke aanhef 'beste Wim' keihard aan om zich zo als alternatief te presenteren bij het ontevreden deel van het sociaaldemocratische electoraat. 'Wij luisteren wel naar gewone mensen, en kiezen voor solidariteit.'⁸⁰

'Stem tegen, stem SP'

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1994 lukte het de SP eindelijk om haar opwachting aan het Binnenhof te maken. Bijna 120.000 stemmen werden behaald (1,3 procent), een verdrievoudiging ten opzichte van 1989 (zie tabel 1) en goed voor twee zetels, die werden bezet door Marijnissen en Poppe. In het kader van de afdrachtregeling stonden zij hun inkomsten voor een groot deel af aan de partij. Hiervan kon een gratis telefoonnummer worden geopend, de zogeheten 'Alarmlijn', om burgers de gelegenheid te geven hun mening kenbaar te maken, onder het motto: 'Praat mee in Den Haag.'

De SP had aan het begin van de jaren negentig in politiek opzicht het tij mee, in het bijzonder doordat de PVDA samen met het CDA regeerde en behoorlijk naar het politieke midden opschoof, daardoor ruimte biedend aan een links-socialistische partij. Toch is het nog maar de vraag of de parlementaire doorbraak zou zijn geslaagd zonder de hulp van communicatie-adviseur Niko Koffeman. In het voorjaar van 1993 was hij door de SP bij de partij gehaald. Koffeman trad toe tot het Verkiezingsteam (v-team), waarvan, naast partijleider Marijnissen en partijsecretaris Kox, enkele andere buitenstaanders deel uitmaakten, zoals de journalist Bert Voskuil en de journalist-schrijver Karel Glastra van Loon. In dit clubje, dat geen regulier onderdeel was van de partijorganisatie en evenmin verantwoording schuldig was aan een gekozen partijorgaan, werd de electorale strategie van de SP uitgebreed.

De rol die Koffeman in de jaren negentig speelde bij de omvorming van de SP tot een landelijke partij die ertoe doet, kan nauwelijks worden onderschat: hij wist een geheel nieuwe positionering van de partij door te voeren. Koffeman zag de

grote electorale mogelijkheden van een consequente, heldere populistische profilering van de SP. Zij moest niet langer benadrukken waar ze vóór was, zoals een schoon milieu, want de kiezers wisten immers wel dat de kans erg klein was dat zij als nieuwkomer dit punt zou verwezenlijken. Veel beter was het te laten zien waar ze tégen was, aldus Koffeman: de SP diende zich vooral tégen de gevestigde politiek te kanten. Deze boodschap was ook veel realistischer. De verkiezingslogan 'Eerlijk & Actief' dankte hij meteen af. Met dat motto onderscheidde de SP zich op geen enkele wijze van de andere partijen. In plaats daarvan stelde hij de provocerende leus 'stem tegen, stem SP' voor, met daarbij de rode tomaat als symbool van het socialisme (wat betreft de kleur) en van het protest (een verwijzing naar de 'actiegroep Tomaat', die zich aan het einde van de jaren zestig tegen de culturele elite keerde).⁸¹

Koffeman wilde dat de SP zich, vanuit haar traditie van onaangepastheid en buitenparlementair activisme, zou afficheren als de luis van het establishment en met spraakmakende campagnes de aandacht van de media zou trekken en zo ook van de ontevreden kiezers en de thuisblijvers. Dat dit alles associaties oproep met de rechtse 'Tegenpartij' van de cabaretiërs Kees van Kooten en Wim de Bie uit het begin van de jaren tachtig, zag hij alleen maar als een pre. Het ging erom de tegenstem te laten horen tegen de 'concensuspolitiek' op het Binnenhof om de 'Haagse eenstemmigheid' te doorbreken en de boosheid van 'de mensen' tegen het door de partij als 'neoliberaal' betitelde sociaaleconomische regeringsbeleid te kanaliseren. Op deze wijze wilde de SP ook de Centrumdemocraten (CD) van Janmaat de pas afsnijden. 'De SP zegt: racisten moeten vooral op de CD blijven stemmen, maar mensen die een proteststem willen uitbrengen, die horen thuis bij de SP.'⁸²

De SP plaatste in 1994 de uiterst professioneel gevoerde verkiezingscampagne zorgvuldig in een populistisch kader. 'De reden om op ons te stemmen', aldus Koffeman, 'is om lekker ondeugend en onaangepast een trap tegen dat Haagse zootje te geven dat de boel voortdurend vernachelt en waar je in de regel niets tegen kunt doen.' Op zijn aandringen werd deze lijn bij de Kamerverkiezingen in mei 1998 voortgezet. 'Tegenstemmen heeft ons in de Kamer gebracht en tegenstemmen kan ons groot maken.'⁸³ De SP moest geen alledaagse oppositiepartij worden, maar protest- en tegenpartij blijven. Bij de verkiezingen bleek opnieuw de kracht van deze aanpak: het aantal Kamerzetels steeg van twee naar vijf – een succes waarop ongetwijfeld ook de regeringssamenwerking van de PVDa met haar voormalige liberale aartsvijand de VVD in het door Kok geleide paarse kabinet van invloed is geweest. Hierdoor werd de politieke ruimte links van de PVDa groter, waarvan de SP kon profiteren (evenals GroenLinks overigens).

In overeenstemming met de populistische campagne bleef in de verkiezingsprogramma's van de SP in de jaren negentig de achterdocht ten aanzien van het politieke establishment luid doorklinken. Zo zette de partij van Marijnissen zich scherp af tegen 'hooghartige' politici die de beslissingen niet aan 'de mensen zelf' wilden overlaten.⁸⁴ Ook stelde zij de onderlinge verdeling van openbare functies

door de politieke partijen – de politieke benoemingen – aan de kaak, en de hoge vergoedingen die de Kamerleden ontvingen, en hun betaalde bijbanen. ‘Het is slecht als politici zo goed voor zichzelf zorgen.’⁸⁵ De sp wilde dat de honoraria rechtstreeks zouden worden overgemaakt naar de partijen, die dan zelf een passende vergoeding voor hun volksvertegenwoordigers zouden vaststellen – hetgeen in feite neerkwam op de door de sp gepraktiseerde afdrachtregeling. Ondanks de felle kritiek op de gevestigde politieke partijen had de sp wel stilzwijgend het weinig realistische voorstel uit het Handvest en het programma van 1989 laten vallen voor een directe vertegenwoordiging van bedrijven, wijken en andere maatschappelijke verbanden in de Tweede Kamer. Impliciet betekende dit een zekere opwaardering van de bestaande parlementaire democratie en de politieke partij.

Marijnissen, ‘rebel in Den Haag’

Het succes bij de Kamerverkiezingen van 1998 kan mede op het conto van Marijnissen worden geschreven. Na zijn debuut vier jaar eerder groeide hij al snel uit tot een van de opvallendste Kamerleden, die met zijn welsprekendheid vaak de aandacht van de media wist te trekken. De boosheid van de sp-fractievoorzitter over het in zijn ogen neoliberale beleid van het kabinet-Kok (de ‘afbraak van de beschaving’) leek authentiek te zijn en viel bepaald op in de tijd van de paarse consensus, toen politieke tegenstellingen aan scherpte en diepgang leken te hebben verloren. Vriend en vijand erkenden zijn capaciteiten. In 1996 werd Marijnissen door zijn collega-Kamerleden uitgeroepen tot het op één na beste Kamerlid, achter vvd-leider Frits Bolkestein. Een jaar later zetten de parlementaire journalisten hem op de derde plaats bij het aanwijzen van de beste Nederlandse politicus; dit keer moest Marijnissen uitgerekend twee pvda-politici, premier Kok en fractievoorzitter Ad Melkert, voor laten gaan.

In de populistische, tegen de politieke elite gerichte opstelling van de sp speelde Marijnissen een belangrijke rol. Nadat hij in de Tweede Kamer zitting had genomen, probeerde hij te voorkomen dat hij werd ingekapseld in het ‘Haagse wereldje dat ik eigenlijk zo verfoei’, door zich er sterk tegen af te zetten.⁸⁶ Niet voor niets gaf hij zijn boek waarin hij verhaalt over zijn eerste jaren in de Tweede Kamer de ondertitel ‘Een rebel in Den Haag’. Het heet *Effe dimmen!* – de woorden die Marijnissen plaatsvervangend Kamervoorzitter Frans Weisglas ooit toevoegde toen die de sp-fractievoorzitter vroeg zijn interruptie kort te houden. Marijnissen wilde met zijn boek een indruk geven van wat een nieuweling in de Kamer ervaart. ‘De verwondering en niet zelden de verbijstering: over de merkwaardige gang van zaken, over de kloof tussen de Haagse wereld en de werkelijkheid.’⁸⁷

Aan deze tegenstelling, die hier als het hart van het populisme wordt beschouwd, refereerde Marijnissen bij voortduring in de boeken en artikelen die hij heeft geschreven en in de vele interviews die hij heeft gegeven. De sp-leider moest niets hebben van wat hij de ‘Haagse kromtaal’ noemde, dat wil zeggen de verhullende

en verbloemende eufemismen; hij wilde in de Tweede Kamer de ‘taal van het volk’ blijven spreken.⁸⁸

Met de andere politieke partijen had Marijnissen weinig op. ‘Politieke partijen zijn niet meer maatschappelijk betrokken. Het zijn ingedutte bestuurderspartijen geworden.’⁸⁹ In zijn optiek was de sp ‘veel meer een sociale beweging dan een partij’, die moreel verheven was boven de rest: ‘Wij zijn vaak de enigste in Nederland die niet gecorrumpeerd zijn.’⁹⁰ Een andere keer noemde hij gevestigde partijen ‘cynische clubs van baantjesjagers’. Politici van de grote partijen zouden ‘elkaar aan lucratieve baantjes helpen... De politieke klasse, zo blijkt uit alles, laat zich steeds minder gelegen liggen aan haar geloofwaardigheid ten opzichte van de burger en kijkt steeds meer naar het “welbegrepen” eigenbelang van de nieuwe aristocratie.’⁹¹

Marijnissen sprak regelmatig in uiterst negatieve bewoordingen over de parlementaire politiek en cultuur. ‘De eerste vier jaar Den Haag waren erger dan mensen denken. Het is een gesticht, Den Haag... Een tweemansfractie tegen de rest van de wereld. Alsof je met een zak cement op de rug loopt.’⁹² De meeste Kamerleden waren volgens hem beroepspolitici die menen ‘tot een geprivilegieerde kaste (te) behoren die voor vier jaar een mandaat heeft om voor de bevolking te beslissen wat goed voor ze is. De mensen worden letterlijk en figuurlijk stom gehouden.’⁹³

De sp-leider verweet collega’s dat ze wereldvreemd waren en geen voeling hadden met de werkelijke samenleving: ‘Er zijn Kamerleden die altijd ambtenaar zijn geweest, die uit rijke milieus komen, beschermd zijn opgevoed... Zij komen nooit in contact met mensen die met hun handen werken. Ik vind het verrijkend dat ik zowel met mijn hoofd als met mijn handen heb gewerkt.’⁹⁴ Op dit punt aanbeland, kon Marijnissen zijn eigen levensgeschiedenis inzetten – hij had immers aan de lopende band gewerkt in een vriescel in een ijsfabriek, op de vleesfabriek Zwanenberg worsten gedraaid en was lasser geweest in de metaalindustrie.⁹⁵ Marijnissen kende als weinig andere politici de harde praktijk van alledag, zo wilde hij maar zeggen; ‘Vele jaren heb ik mijn brood verdiend met zagen, boren, lassen en slijpen.’⁹⁶ Zijn arbeidsverleden gebruikte hij om de Haagse politiek tegenover het eerlijke, echte leven te plaatsen:

Het fabriekje waar ik aanvankelijk werkte was een zootje, maar wat eruit kwam... fe-no-me-naal. Wij zaten vlak bij Oss in een oude varkensschuur, waar we letterlijk in de roest stonden. Ook de werkomstandigheden waren een gigantische puinhoop... Hoe dan ook: wij slaagden er vaak in van niks, van afvalijzer en troep, iets heel moois te maken. In Den Haag is het andersom. Het blinkt en glimt hier, maar wat leveren die ellendige nota’s nou op? Een wanproduct. Dit is mijn wereldje niet: opportunisme, hypocrisie, wolligheid, bureaucratie, inefficiëntie, hypes.⁹⁷

Er zijn vele voorbeelden te geven van interviews waarin Marijnissen een beeld geeft van een wormstekige, deficiënte politieke elite en hij die contrasteert met

het leven en werk van de gewone mensen. Deze laatsten waren naar zijn mening in moreel opzicht ver verheven boven het 'Haagse gedoe' – net zoals Marijnissen zelf. Hij mocht dan deel uitmaken van de Tweede Kamer, toch was hij een man van het volk gebleven.

Bestuursdeelname

Na vier keer te hebben meegedaan aan de raadsverkiezingen was de sp in 1986 in enkele gemeenten zo groot geworden dat deelname aan het college van burgemeester en wethouders een reële mogelijkheid werd. Partijvoorzitter Van Hooft gaf te kennen dat zijn partij bestuursverantwoordelijkheid niet schuwde, wanneer tenminste het gemeentelijke beleid zichtbaar in linkse richting zou worden bijgesteld.⁹⁸ Ondanks de verdubbeling van het aantal raadszetels bleven de wethoudersposten dat jaar echter uit. In Vlaardingen, Boxtel en Oss waren de kansen voor de sp het grootst, maar zij zou buiten het college zijn gehouden door de andere partijen, die het 'meer ging om de wethoudersstoelen dan om het beleid'.⁹⁹ Vier jaar later viste de sp opnieuw achter het net. Volgens partijvoorzitter Marijnissen zouden de andere partijen de sp weren. Hij betreurde dat, maar was tegelijkertijd ook trots omdat zo was gebleken dat zijn partij geen carrièrejagers kende. 'Wij hebben geen wethouder omdat onze mensen niet van plan zijn hun principes in te ruilen voor een goed betaalde baan.'¹⁰⁰ Voor een plek op het pluche wilde de partij geen wezenlijke programmapunten inleveren. In Schijndel bijvoorbeeld behaalde zij bijna 30 procent van de stemmen. Hier liepen de onderhandelingen spaak omdat de sp gemeentelijke belastingen wilde bevriezen, in tegenstelling tot andere partijen.¹⁰¹

Na het midden van de jaren negentig kwam er een einde aan het bestuurlijke isolement van de sp. Een voorteken bood Boxmeer, waar na een bestuurscrisis de tweemansraadsfractie in het voorjaar van 1995 besloot het nieuwe college te gedogen in ruil voor een aantal programmatische tegemoetkomingen. Een eigen wethouder wilde de fractie niet leveren, aldus fractievoorzitter Emile Roemer: 'Als wij een wethouder leveren, dan willen wij een nog veel duidelijker stempel op het beleid drukken. Een totaal andere koers inslaan.'¹⁰² Al snel bleek echter dat de sp niet geheel naar believen bestuursverantwoordelijkheid aan haar voorbij kon laten gaan. In november 1995 verloor de partij behoorlijk bij tussentijdse raadsverkiezingen in Boxtel, die daar gehouden werden als gevolg van gemeentelijke herindelingen. De partij kwam maar met één zetel in de nieuwe gemeenteraad, terwijl ze er in de oude raad van Boxtel vijf had gehad. De sp schreef het verlies mede toe aan de 'wethouderskwesitie'. Veel van haar kiezers zouden zijn thuisgebleven omdat de sp na de winst bij de raadsverkiezingen van 1994 er vervolgens niet in was geslaagd om door te dringen tot het college. Dat 'wordt als zwakke zijde van ons gezien. De indruk is ontstaan dat de sp de spelbreker was. Daar betalen we nu de rekening voor', aldus raadslid Willem van Meurs.¹⁰³

Tegen deze achtergrond zal het geen toeval zijn geweest dat het partijcongres zich in juni 1996 klip en klaar uitsprak dat de sp bereid was bestuursverantwoordelijkheid te dragen, wanneer er tenminste enerzijds sprake was van een collegeprogramma 'dat voor de mensen echt iets oplevert' en anderzijds van een sterke gemeenteraadsfractie en partijafdeling 'die kunnen waarborgen dat sp-deelname aan het college niet leidt tot verburgerlijking'.¹⁰⁴ Partijsecretaris Kox beschouwde deze congresuitspraak vooral als een signaal naar de andere partijen. 'Niet dat we ten koste van alles wethouders willen leveren, maar om duidelijk te maken dat het een fabeltje is dat de sp niet wil.'¹⁰⁵ Een paar dagen later was het al zover: nadat het college in Oss was gevallen, stelde de sp een nieuw bestuur samen. De partij leverde twee wethouders, onder wie Jules Iding. Hij sprak van 'een mooie kans om te laten zien hoe een stad bestuurd kan worden in het belang van de mensen'.¹⁰⁶ Een van zijn belangrijkste doelstellingen was het betrekken van de Ossenaren bij de gemeentepolitiek. 'Vanaf nu wordt meepraten, meedenken en meehelpen zeer op prijs gesteld.'¹⁰⁷

Na het debuut op het pluche in Oss volgden na de raadsverkiezingen van 1998 meer wethouders in andere gemeenten: in Uden en Schijndel trad de sp tot het college toe. De kiezers in Oss waardeerden kennelijk het optreden van de beide sp-wethouders, want de partij ging van 9 naar 13 zetels. Hierdoor kreeg zij er een derde wethouder bij, Mari-Anne Marijnissen, de echtgenote van de partijleider. Na de in totaal 6 wethouders in 1998 nam hun aantal gestaag toe, naar 13 na de raadsverkiezingen in 2002 (in 8 gemeenten) en 28 in 2006 (in 21 gemeenten). In 2010 volgde een kleine terugval tot 17 (in 15 gemeenten). De sp bestuurde niet alleen maar mee in kleine gemeenten, maar ook in grote als Groningen en Nijmegen.

Op provinciaal niveau lukte het de sp lange tijd niet om tot het college van Gedeputeerde Staten door te dringen. In 1987 kwam zij voor het eerst in Noord-Brabant in de Provinciale Staten. In 2007 was de sp de grote winnaar van de Statenverkiezingen, maar werd zij 'buiten de deur gehouden'. Marijnissen noemde dit ontluisterend voor de politieke mores in Nederland. De gevestigde partijen CDA, VVD en PVDA hadden laten zien 'dat zij de macht – als het ook maar éven kan – onder elkaar wensen te verdelen'. De partijvoorzitter meende dat dit drietal 'koste wat kost (wil) voorkomen dat de sp kan laten zien dat ze óók kan besturen'.¹⁰⁸ In 2011 kon de partij in twee provincies haar eerste gedeputeerden leveren, paradoxaal genoeg nadat ze bij de verkiezingen flink had verloren. In Noord-Brabant werkte de sp samen met het CDA en de VVD, en in Zuid-Holland met hetzelfde tweetal plus D66 – nota bene dus zonder de PVDA, in overwegend rechtse colleges.

Dat het besturen de sp met haar lange traditie van oppositie voeren en buitenparlementair activisme overigens niet altijd eenvoudig viel, bleek in Brabant, de bakermat van de partij. In de Statenfractie van de sp liepen de spanningen hoog op toen de partij vanwege coalitieafspraken akkoord moest gaan met enkele zaken waar ze eerder mordicus tegen was. In december 2011 stemde de helft van de leden van de Statenfractie tegen een voorstel dat zou leiden tot grote bezuinigingen op

de natuur, waarmee zij de sp-gedeputeerde Johan van den Hout een nederlaag bezorgden. Deze sprak van een ‘oppositiereflex’ bij zijn dissidente partijgenoten: ‘Nu de sp voor de eerste keer in haar bestaan in Brabant meebestuurt, heb je als Statenlid een verantwoordelijkheid te nemen en moet je je niet laten meeslepen door emoties.’¹⁰⁹ Fractievoorzitter Nico Heijmans probeerde door nadrukkelijk het vertrouwen te vragen van zijn fractieleden deze weer in het gareel te krijgen, maar dat lukte maar gedeeltelijk: na korte tijd stapten er twee op. Volgens berichten in de media zou de sp-leiding haar thuishaven Brabant als ‘proeftuin’ zien om te tonen dat de partij na de volgende Tweede Kamerverkiezingen klaar was om mee te regeren. ‘Een mislukking in Brabant zou deze missie ondergraven.’¹¹⁰

‘Stem voor, stem sp’ – naar regeringsdeelname?

De deelname van de sp aan de bestuurscolleges in enkele gemeenten na het midden van de jaren negentig leidde als vanzelf tot de gedachte aan deelname aan het landsbestuur. In maart 1999 was partijleider Marijnissen nog niet zover. ‘Ik vind het echt te vroeg om me daar een voorstelling van te maken.’¹¹¹ Ruim anderhalf jaar later was hij echter geheel van gedachten veranderd. ‘Wij schuwen regeringsverantwoordelijkheid niet, wij ambiëren het zelfs.’¹¹² Die plotselinge omslag zal ongetwijfeld hebben samengehangen met de derde grootschalige aanpassing van de ideologische uitgangspunten van de sp, die op zich waarschijnlijk weer mede verband hield met de successen van de partij bij de verkiezingen en de lokale collegeonderhandelingen.

Nadat de sp zich, zoals hierboven al vermeld, aan het einde van de jaren zeventig en rond 1990 had gedistantieerd van respectievelijk Mao en Lenin, was in 1999 Marx aan de beurt. In december nam het partijcongres een nieuw beginselprogramma aan getiteld *Heel de mens*, waarin de vergemeenschappelijking van de productiemiddelen – het centrale leerstuk van het marxisme en van de socialistische theorie – was geschrapt. Deze ingreep betekende strikt genomen dat de sp sindsdien, in plaats van ‘socialistisch’, beter als ‘sociaaldemocratisch’ kan worden aangemerkt. De veranderingen hadden volgens Kox expliciet tot doel de potentiële achterban van de sp te vergroten, het is al genoemd. Naast het wegvijlen van de scherpe ideologische randjes lag het daarom ook voor de hand het imago van de sp als protestpartij bij te stellen. Wilde de partij haar electorale jachtterrein vergroten, dan was het verstandig te benadrukken dat zij ook op nationaal niveau bestuursverantwoordelijkheid wilde dragen; zo kregen de kiezers die daarvoor gevoelig waren, immers het teken dat een stem op de sp geen verloren stem was.

Gezien deze ontwikkelingen (collegedeelname op lokaal niveau, ideologische aanpassingen ten behoeve van electorale expansie) was de inmiddels al wat oude slogan ‘stem tegen’ achterhaald. In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van mei 2002 dacht het v-team lang na over een herpositionering van de sp die bij de nieuwe omstandigheden paste. Op voorstel van Koffeman werd ‘stem tegen’

vervangen door het parool ‘stem voor’. ‘Het beeld dat de SP zich niet constructief opstelt, hadden we door onze leus zelf helpen creëren. Nu was het tijd voor een tegengesteld signaal’, aldus Koffeman. ‘De leden waren er verschrikkelijk blij mee. Die zeiden: Ha eindelijk van de negatieve trend af.’¹¹³ De SP kwam bij de Kamerverkiezingen op negen zetels uit. Met de winst van vier zetels was Marijnissen niet tevreden; zijn partij had hier en daar de debuterende Lijst Pim Fortuyn (LPF) niet genoeg tegenspel geboden. Kritisch merkte hij op dat de SP in enkele gemeenten ‘de laatste jaren te ver (is) afgeraakt van het principe “dien het volk”’. Op sommige plaatsen zijn we te parlementarisch geworden en daarmee onderdeel van het establishment.’¹¹⁴

Kox had zijn partij gewaarschuwd voor dit gevaar van ‘verburgerlijking’, zoals hij het noemde, en nu leek het de SP hier en daar te zijn overkomen. De overgang van een partij uitsluitend gericht op protest naar een die ook bestuursdeelname ambieerde, leed er verrassend genoeg niet onder. Nog vóór de verkiezingen had de SP voor het eerst haar verkiezingsprogramma laten doorrekenen door het Centraal Planbureau (CPB), terwijl Marijnissen daarover bij de Kamerverkiezingen in 1998 nog zeer laatdunkend had gedaan. ‘De visie van het CPB op die programma’s moet suggereren dat ze iets met het wezen van de politiek te maken hebben’, vond de partijvoorzitter.¹¹⁵ Kennelijk lag die essentie vier jaar later toch wel in de verkiezingsprogramma’s, want de SP meldde toen dat volgens het CPB haar plannen ‘haalbaar en betaalbaar’ waren.¹¹⁶ Marijnissen was nu trots op het ‘prima rapportcijfer’ dat zijn partij van het Planbureau had gekregen. ‘Dus dat wij alleen maar wat roepen en alleen maar tegen zijn, is niet meer aan de orde.’¹¹⁷ Naast de externe toets van de financiële soliditeit van het verkiezingsprogramma volgden in 2006 een paar opvallende inhoudelijke aanpassingen. Enkele radicale standpunten – de uittreding van Nederland uit de NAVO en de afschaffing van de monarchie – liet de SP vallen, omdat ze op de kortere termijn politiek niet zo relevant zouden zijn.

In de media werden deze veranderingen steevast uitgelegd als pogingen van de SP om zich meer salonfähig te maken, waardoor de deur naar de Trêveszaal makkelijker open zou gaan, wat de partijtop vanzelfsprekend ontkende. Niettemin wilde de partij graag meeregeren, zoals Marijnissen in 2006 verschillende keren te kennen gaf. Daarbij sloot hij een kabinet met CDA en PVDA niet uit. ‘Het idee dat wij alleen maar met rood willen, klopt niet.’¹¹⁸ Na de Tweede Kamerverkiezingen in november, toen de SP met 25 zetels een daverende zege had geboekt, dacht de partijtop dat het moment gekomen was. ‘Wie getwijfeld heeft of de SP ooit gaat meeregeren, hoeft daar niet meer bang voor te zijn. Het is niet de vraag óf we gaan regeren maar wanneer!’, reageerde senator Kox uitgelaten.¹¹⁹

Dat moment was nog niet gekomen met de verkiezingen van 2006, ook al werd de SP voor het eerst wel bij de kabinetsformatie betrokken. De leiders van CDA en PVDA voerden gesprekken met Marijnissen, maar al snel concludeerde ‘verkenners’ Rein Jan Hoekstra (lid van het CDA), die de weg moest banen voor een informateur, dat een coalitie van deze drie partijen er niet inzat. Vervolgens kon de SP niet voorkomen dat het beeld ontstond dat Marijnissen was weggelopen. Dit leidde

tot een daling van het ledental en een terugval in de opiniepeilingen: de SP was uit de gratie geraakt omdat ze buiten het kabinet was gebleven. In een ingezonden brief in *de Tribune* schreef een lezer dat Marijnissen zich te snel had gedistantieerd van de besprekingen met het CDA en de PVDA, waardoor 'veel SP-stemmers (waaronder ikzelf) nu het enigszins katterige gevoel hebben met lege handen te staan'.¹²⁰ De kiezers moesten het doen met het gegeven dat de SP de grootste oppositiepartij was geworden.

Toen Marijnissen in juni 2008 wegens gezondheidsproblemen als fractievoorzitter plaatsmaakte voor Agnes Kant, stond de SP in de Politieke Barometer op zeven zetels verlies. Het is dus niet zo dat met de komst van Kant de neergang in de peilingen inzette, zoals vaak wel is aangenomen. Marijnissens opvolgster wist echter na haar aantreden de neergang niet te stoppen. Zeer gedreven en betrokken bij het onrecht dat ze waarnam, maakte ze vooral op de televisie een nogal felle en soms drammerige indruk. Dit beeld bleef haar in de media achtervolgen. Na de voor de SP teleurstellend verlopen gemeenteraadsverkiezingen in maart 2010 gooide ze het bijltje erbij neer. Kant trad terug als fractievoorzitter en werd opgevolgd door Roemer, die voor zijn Kamerlidmaatschap wethouder van Boxmeer was geweest. De gemoedelijke, aimabel overkomende Brabander maakte een geheel andere indruk dan zijn voorgangster. Bij de vervroegde Tweede Kamerverkiezingen van juni 2010 wist hij als lijsttrekker de schade voor de SP beperkt te houden tot negen zetels, waardoor zijn partij op zestien zetels uitkwam. De nederlaag werd bijna als een overwinning gevierd. 'Een verlies met een gouden randje', zo meende Roemer.¹²¹

Waardering voor parlementaire democratie en politieke partij

De distantiëring van het marxisme door de SP in *Heel de mens* in 1999 ging gepaard met een principiële aanvaarding van de parlementaire democratie. Nog in 1991 sloeg de partij in *Handvest 2000* dit politieke stelsel bepaald niet hoog aan, maar nu beschouwde zij het als 'het belangrijkste middel om de wil van de bevolking tot uitdrukking en uitvoering te brengen'.¹²² De democratie moest gerevitaliseerd worden, onder meer door de deelname eraan te bevorderen door de invoering van stemplicht. Ook de betekenis van de politieke partijen werd aanmerkelijk opgewaardeerd. In haar programma van 2002 noemde de SP ze samen met de kiezers en gekozenen 'de hoekstenen van onze parlementaire democratie'.¹²³ Vier jaar later verklaarde de SP de partijen onmisbaar: 'Een gezonde democratie kan niet zonder politieke partijen.'¹²⁴

Tegelijkertijd was de SP ook nog voorstander van direct-democratische arrangementen, zoals van het volksinitiatief en het correctief referendum. 'Het is de ultieme expressie van "het volk aan de macht"', aldus Marijnissen in 2011.¹²⁵ In het verkiezingsprogramma van 2006 bepleitte de partij zelfs een 'terugroepreferendum' waarmee kiezers vervroegde verkiezingen zouden kunnen afdwingen 'op

het moment dat de regering het vertrouwen van de bevolking kwijt is' – een collectieve *recall*, als het ware.¹²⁶ De SP nam op het terrein van de directe democratie echter ook behoorlijk wat gas terug. Zij stapte in 2002 af van haar voorkeur voor de direct door de bevolking gekozen burgemeester, omdat hierdoor de macht van de gemeenteraadsleden te veel zou worden ingeperkt. 'De SP hecht veel belang aan een echte vertegenwoordigingsdemocratie', zo schreef het Eerste Kamerlid Ronald van Raak – een soort uitspraak die voor 1999 niet binnen de SP te beluisteren viel en die op wat gespannen voet lijkt te staan met de aanhoudende preferentie van zijn partij voor het referendum.¹²⁷ De gemeenteraad vertegenwoordigde in Van Raaks optiek, in tegenstelling tot een direct gekozen burgemeester, alle lokale politieke meningen en voorkeuren, en diende dan ook het hoogste orgaan in de lokale democratie te blijven. In plaats van de benoemde burgemeester diende de raad en dus niet de burger de burgemeester te kiezen.

Eenzelfde terugtrekkende beweging maakte de SP met betrekking tot het gekozen staatshoofd. In het programma van 2002 kwamen de burgers niet langer in aanmerking om de president (want daarom ging het feitelijk) te kiezen, maar werd het parlement hiervoor als kiescollege aangewezen. In 2006 was dit voorstel verdwenen, als gevolg van de hierboven al vermelde feitelijke aanvaarding van het koningshuis door de SP. Net als vier jaar eerder wenste de partij dat de Tweede Kamer na de verkiezingen de kabinets(in)formateur zou aanwijzen.

Tegelijk bleef de SP in haar verkiezingsprogramma's uitbreiding van de democratie naar andere terreinen bepleiten, zoals de partij al sinds 1989 had gedaan. 'Democratie is meer dan "Den Haag"', zo vond zij. Zowel op landelijk als lokaal niveau diende de besluitvorming 'zo dicht mogelijk bij de burgers' te liggen; in gemeenten kwamen daarvoor de wijken en buurten in aanmerking.¹²⁸ Ook moesten werknemers meer zeggenschap krijgen over het bestuur van de onderneming waarin ze werkten.

Is de SP in de eenentwintigste eeuw nog populistisch?

De erkenning van de vertegenwoordigende parlementaire democratie en van de spilfunctie van de politieke partij door de SP in de jaren rond de eeuwwisseling betekende per definitie de aanvaarding van het beginsel van indirecte politieke representatie. Deze acceptatie van de cruciale rol van intermediaire structuren in het politieke proces maakt een populistische opstelling (met direct-democratische invloedsmogelijkheden) aanzienlijk lastiger. Betekent dit nu dat de SP niet meer populistisch is? Naast de al genoemde wijzigingen van haar staatkundige voorstellen (de getrapte verkiezing van bestuurders) valt het inderdaad op dat de partij de laatste jaren in haar program veel minder sterk de vermeende tegenstelling tussen het volk en de gevestigde politieke orde aanzet dan in de jaren negentig, toen zij er electoraal goed garen bij spon – ongetwijfeld mede omdat deze populistische opstelling zich moeilijk laat combineren met de wens van de partij om mee te

besturen. Van de ‘gewone man’ of ‘gewone mensen’ is na 1998 in de verkiezingsprogramma’s geen sprake meer geweest.

Ook het terugtreden van Marijnissen als gezichtsbepalende fractievoorzitter in de Tweede Kamer in juni 2008 heeft bijgedragen aan een minder geprofileerd populistisch imago, al was het maar omdat de ‘autobiografische’ mogelijkheden van de gepromoveerde epidemioloog Kant, die hem opvolgde, veel beperkter waren om zich op authentieke wijze te vereenzelvigen met het gewone volk. Ook Kants opvolger Roemer had als onderwijzer op dat vlak minder te bieden dan Marijnissen, alhoewel zijn ontspannen en joviale Brabantse voorkomen veel compenseerde, zeker vergeleken met de nogal verbeterde overkomende Kant.

Desalniettemin is de SP in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw bepaald niet vrij gebleven van populistische neigingen. Bij de verkiezingen voor het Europees Parlement in juni 2004 voerde de partij campagne onder de leus ‘stuur een waakhond naar Brussel!’ De Europese Unie zou zich ontwikkelen tot een neoliberale Europese superstaat, waarbinnen de belangen van de grote ondernemingen en grote landen de doorslag gaven en niet die van de burgers. Bovendien was de Unie verre van democratisch; Brussel zou de lidstaten de les voorschrijven en regels opleggen die tégen de wens van een meerderheid van de burgers ingingen.¹²⁹ De referendumcampagne tegen de Europese grondwet in het voorjaar van 2005 was van hetzelfde laken een pak en bovendien niet vrij van demagogie. Wie ‘ja’ zei, zou ermee instemmen dat Nederland ‘stap voor stap... een machteloze provincie van een oppermachtige Europese Unie’ wordt.¹³⁰ Ons land zou ten onder gaan, hetgeen werd geïllustreerd met een pakkende poster met daarop de kaart van Europa, waarop Nederland in de zee was verdwenen. De kiezer werd genegeerd, aldus Marijnissen; in het verleden waren zonder raadpleging van de bevolking regelmatig delen van de nationale soevereiniteit naar Brussel overgeheveld.

Ook in het verkiezingsprogramma van 2006 was nog steeds – zij het wat verfijnder en minder polariserend dan voorheen – de spanning voelbaar tussen volk en politieke elite. ‘Een regering mag niet hoogmoedig met de rug naar de mensen toe regeren, maar moet laten zien dat de meningen en wensen van de bevolking er werkelijk toedoen. Politici en politieke partijen moeten beseffen dat zij er zijn voor de burgers en niet omgekeerd.’ Nodig was dat het bestuur ‘dichter bij de mensen’ kwam en ‘dat de politiek van geschonden beloften plaatsmaakt voor eerlijke politiek, voor politici die staan voor hun beloften’.¹³¹ Het programma van 2010 verwees eveneens in meer genuanceerde formuleringen naar de tegenstelling tussen kiezers en gekozenen. ‘In een democratie is het laatste woord aan u. Maar bij belangrijke beslissingen heeft u steeds minder te zeggen gekregen.’ Het bestuur zou zich hebben losgezongen van de dagelijkse praktijk. ‘Er gaapt een diepe kloof tussen de papieren werkelijkheid van de ministeries en de werkelijkheid van de mensen die het werk moeten doen. Doordat de regering de problemen van mensen niet kent, worden verkeerde beslissingen genomen.’ De oplossing lag voor de hand: ‘U moet het zeggen.’¹³²

Vergeleken bij vroeger was de toon in de recente verkiezingsprogramma's minder schril en waren de gekozen bewoordingen wat gepolijster, maar dat alles neemt niet weg dat de tegenstelling tussen bestuurders en burgers nog steeds de dominante invalshoek was waarmee de SP tegen politiek aankeek. In de politieke praktijk van alledag wonden de partijkopstukken er vaak geen doekjes om, Marijnissen zeker niet. In 2004 en 2005 bezocht hij maandelijks een provincie, 'onder de Haagse kaasstolp vandaan', om de mensen in het land te spreken. Tijdens zijn rondreis merkte hij 'hoe ver de Haagse werkelijkheid vaak afstaat van de dagelijkse praktijk van mensen. En hoezeer het beleid van het huidige kabinet die kloof haast onoverbrugbaar maakt.'¹³³ Hij kon ook nog altijd scherp uit de hoek komen, zoals in 2008, toen hij stelde: 'Ze beloven in Den Haag van alles, maar maken er een potje van en zorgen vooral goed voor elkaar en zichzelf.'¹³⁴ Marijnissen was ook zeker niet de enige. Van Raak bijvoorbeeld noemde de wachtgeldregeling voor politici 'zakkenvullerij' en 'je reinste zelfverrijking... Voor politici moet hetzelfde gelden als voor de mensen die zij vertegenwoordigen.'¹³⁵ En Kant sprak nadat ze fractievoorzitter was geworden over 'de zelfverklaarde bestuurlijke elite die boven de mensen staat en die zou weten wat goed voor hen is'.¹³⁶

Ook Roemer is niet vrij van populistische neigingen. Hij benadrukte bij voortduring dat de wortels van de SP 'tussen de mensen' liggen en dat Den Haag geen goed beeld heeft van de samenleving. De fractievoorzitter was naar zijn zeggen politiek actief geworden 'uit rebellie tegen de bestuurlijke waanzin'. 'Alles wordt maar aan de tekentafels bedacht, ver van de mensen.'¹³⁷ Het zwaartepunt moest volgens Roemer meer bij de mensen liggen, door hen bij de besluitvorming te betrekken. 'Als we niet voortdurend alles laten beslissen door kleine elites, die meestal ver van de werkelijkheid staan, dan worden onze besluiten een stuk beter.'¹³⁸ Roemer meldde zich in 1980 aan als lid van de SP, toen de partij al afscheid had genomen van China. In zijn taalgebruik klinkt de maoïstische oriëntatie echter zo nu en dan nog door. In een interview in december 2011 zei hij dat hij niet in de Tweede Kamer zat voor zichzelf, maar voor de mensen in het land: 'Ik dien het volk.'

De hier genoemde voorbeelden zijn enkele uit vele. Kennelijk kunnen de kopstukken van de SP een populistische reflex niet altijd onderdrukken; tegenover de in hun optiek betweterige, beloften brekende en soms zichzelf verrijkende bestuurlijke elite doen zij een beroep op 'de mensen' (daarmee suggererend dat die in overgrote meerderheid er net zo over zouden denken als de SP). Dat de representatieve democratie een zekere afstand inhoudt tussen kiezer en gekozene, en dat deze laatste in de parlementaire praktijk een bepaalde mate van autonomie dient te genieten, bijvoorbeeld om compromissen te kunnen sluiten, lijkt aan hen niet erg besteed – het belang ten spijt dat de SP hecht aan een 'echte vertegenwoordigingsdemocratie', aldus Van Raak. Die afstand moet in de optiek van de partij eerder zo minimaal mogelijk zijn: politici moeten 'duidelijk maken dat je niet bóven, maar náást de mensen staat', aldus Kant in 2009.¹³⁹ In plaats van het principe van vertegenwoordiging ging het haar meer om het benadrukken van de

noodzaak van identiteit tussen kiezer en gekozene. De partij staat niet tegenover het volk, maar gaat erin op; de massalijn van Mao is na zo'n veertig jaar later nog steeds herkenbaar.

Slot

'Populisties, ja, wat moet je ermee? Het zal wel niet al te vriendelijk bedoeld zijn geweest. Maar als ze ermee willen zeggen dat wij geboren en getogen zijn onder de gewone mensen, dan kan ik het alleen maar als een eretitel beschouwen.'¹⁴⁰ Partijvoorzitter Van Hooft wist aan het begin van de jaren tachtig niet goed raad met het etiket dat sommigen op zijn partij plakten. Die ambivalentie ten aanzien van de aanduiding populisme heeft de SP altijd gekenmerkt. 'Als de term populistisch betekent dat de SP goed kan luisteren naar wat er leeft in de samenleving en een volkspartij is, dan vind ik het een geuzentitel. Van die vorm van "volks" hebben wij alleen maar gemak', vond fractievoorzitter Kant in 2008. 'Maar als met populistisch wordt bedoeld dat je maar wat tettert, dat er een zweem van opportunisme om je heen hangt, nou daar hebben wij bij de SP geen last van.'¹⁴¹ Zonder vaste principes handelen, de politieke opstelling laten bepalen door het electorale voordeel dat dat mogelijk oplevert, 'vooral kijken naar de politieke dagkoersen en de opiniepeilingen napraten', in de woorden van Van Raak: dat is voor de SP populisme en daarvan wil de partij begrijpelijk genoeg niets weten.¹⁴²

In dit boek wordt onder populisme echter iets anders begrepen dan Marijnissen, Van Hooft, Kant en Van Raak daar onder verstaan. Het gaat hier om de tegenstelling tussen het volk en de wereldvreemde, zo niet corrupte (politieke) elite, en de opvatting dat in de politiek de volkswil tot uitdrukking dient te komen, met het daarbij behorende instrumentarium van referenda en directe verkiezingen van bestuurders. Zo opgevat kan de SP wel degelijk populistisch worden genoemd. Dat is eigenlijk bijzonder, omdat de partij zich vanaf haar totstandkoming decennialang op Lenin en Marx heeft beroepen. Het marxisme-leninisme verdraagt zich immers in het algemeen slecht met populisme; deze ideologie is daarvoor te rationalistisch en te wantrouwend ten aanzien van de 'spontaneïstische' volksmassa's (zie hoofdstuk 2).

Het populisme dat de SP kenmerkt, vond dan ook niet zijn oorsprong bij Marx of Lenin, maar bij Mao. Het vloeit regelrecht voort uit het leerstuk van de massalijn van de Chinese communistenleider (evenals het er nauw mee samenhangende aanpassingsvermogen van de partij, dat uiteindelijk resulteerde in haar sociaaldemocratisering). Het maoïstische gebod 'dien het volk' nam de SP letterlijk: uitgangspunt van de partij was de 'gewone man', waarmee zij zich nauw verbonden achtte en sterk identificeerde. Het populisme van de SP mengde zich met de marxistisch-leninistische kritiek op de parlementaire democratie, wat leidde tot een scherp vertoog tegen de gevestigde politiek. Dat werd later weliswaar afgezwakt, maar de sporen ervan zijn tot op de dag van vandaag zichtbaar.

Dat de SP zich een jaar of vijf na haar oprichting van China en het maoïsme afwendde, heeft geen afbreuk gedaan aan haar populistische stijl. In de jaren zeventig en tachtig idealiseerde de partij het volk (of de arbeidersklasse) en was zij gericht tegen het politieke en economische establishment, dat van de ‘gewone mensen’ vervreemd zou zijn geraakt. De SP achtte de gevestigde orde verantwoordelijk voor de culturele en economische modernisering. Het individualiseringsproces dat daar het gevolg van was, zou hebben geleid tot fragmentering van het volk en atomisering van de samenleving – waaruit impliciet een voorkeur spreekt voor een homogeen, ongedeeld volk. Hoewel de SP altijd voorstander is geweest van een stringent, niet-vrijblijvend integratiebeleid voor migranten (een ‘zekere aanpassing is onvermijdelijk’, zo nodig gedwongen spreiding over het land), is bij haar van nationalisme in culturele zin evenwel nauwelijks sprake, zij het dat de partij soms wel die indruk wekte, zoals aan het begin van de jaren tachtig ten aanzien van gastarbeiders. Nationalistisch in de staatkundige betekenis – het vasthouden aan de onafhankelijkheid van Nederland – is de SP overigens altijd wel geweest; gedurende heel haar bestaan verzette zij zich tegen de overdracht van soevereiniteit aan Brussel in het kader van de Europese integratie.¹⁴³

Tot het begin van de jaren negentig was de SP nog niet populistisch in de betekenis zoals die in dit boek wordt gehanteerd. Daarvan was pas sprake met het Handvest, toen de partij een aantal staatkundige voorstellen deed om de volkswil rechtstreeks in de politiek tot gelding te doen komen. Tegelijk werd het populisme nu doelbewust aanvaard als electorale strategie om de SP eindelijk tot de Tweede Kamer te laten doordringen. Professionals als de communicatieadviseur Koffeman presenteerden de SP weloverwogen en doelgericht als populistische protestpartij op de kiezersmarkt. Naast de massalijn van Mao werden daarmee marketingtechnieken een inspiratiebron voor het SP-populisme. Het zwakke punt van de SP – haar imago van een sektarisch clubje – werd omgevormd tot *unique selling point*: de tegenpartij die zich in alles onderscheidde van de gevestigde partijen. De populistische kritiek op het Haagse establishment, met de rode tomaat als symbool en eloquent verwoord door Marijnissen (die daarbij rijkelijk kon refereren aan zijn eigen levensgeschiedenis), diende als breekijzer voor de partij om zich toegang te verschaffen tot het Binnenhof en vervolgens, na haar parlementaire debuut, electoraal verder te groeien. De succesvolle strategie kon later als voorbeeld dienen voor rechtse populistten als Fortuyn en Wilders.

Het verkiezingssucces in de jaren negentig heeft tot een paradox geleid: terwijl de SP dankzij haar populistische opstelling electoraal sterk groeide, werd zij gaandeweg minder populistisch. Als gevolg van de wens om bestuursverantwoordelijkheid te dragen – omdat de kiezers dat ook van de partij verwachtten – én om nieuwe groepen kiezers te mobiliseren, matigde zij haar opstelling. Enerzijds leverde de SP vanaf 1996 bestuurders – aanvankelijk uitsluitend op gemeentelijk niveau –, maar sinds 2011 ook in enkele provincies. De partij ging aldus geleidelijk aan deel uitmaken van de gevestigde politieke orde waartegen zij al zolang stelling had genomen. Anderzijds werden in het nieuwe beginselprogramma dat in 1999

in het kader van haar 'sociaaldemocratisering' werd vastgesteld, de parlementaire democratie en het belang van politieke partijen principieel aanvaard. Het accepteren van het beginsel van representatie in het proces van politieke wilsvorming ging gepaard met een fundamentele aanpassing van het uitgangspunt van de SP dat bestuurders rechtstreeks verkozen moesten worden: in plaats van het volk diende de volksvertegenwoordiging (gemeenteraad, Provinciale Staten, Tweede Kamer) de bestuurders te kiezen.

Als gevolg van het ideologische accommodatieproces, waarin achtereenvolgens Mao, Lenin en Marx aan de kant werden gezet en de partij uiteindelijk sociaaldemocratisch werd, en door haar bestuurlijke ingroei heeft de SP haar radicale trekken verloren en oogt ze minder populistisch dan voorheen. In haar verkiezingsprogramma's bijvoorbeeld klinkt sinds 2002/3 het volkse, anti-establishment sentiment minder door. Toch is in de partij de populistische, polariserende stijl de afgelopen jaren herkenbaar gebleven. Marijnissen, Kant, Van Raak en ook Roemer plaatsen nog steeds de zelfzuchtige, regenteske Haagse klik tegenover de misleide 'mensen in het land'. Deze dichotomie zit kennelijk in de genen van de partij; daarnaast zullen electorale overwegingen een rol spelen. De scherpe wijze waarop de SP-prominenten zich afzetten tegen hun collega-politici en hen over één kam scheren, zal de gewenste regeringsdeelname niet sneller dichterbij brengen. Toetreding tot een kabinet is voor de SP al niet eenvoudig, gelet op de excentrieke, uiterst linkse positie die zij in het politieke bestel inneemt.¹⁴⁴ Het sluitstuk van de aanpassing van de SP, deelname aan het landsbestuur, zal zeer waarschijnlijk dan ook nog wel even op zich laten wachten.